

42

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIA TEADUSKOND
PEDAGOOGIKA OSAKOND

RAMO PENER

VÄÄRTUSHINNANGUTE SEOS KRISTLIKU MAAILMAVAATEGA

MAGISTRITÖÖ

TEADUSLIK JUHENDAJA:

DOTS. LARISSA JÕGI

TARTU 2000

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIA TEADUSKOND
PEDAGOOGIKA OSAKOND

RAMO PENER

VÄÄRTUSHINNANGUTE SEOS KRISTLIKU MAAILMAVAATEGA

MAGISTRITÖÖ

TEADUSLIK JUHENDAJA:

DOTS. LARISSA JÕGI

TARTU 2000

REFERAAT

Käesolevas magistritöös analüüsisime valitud gruppide väärtushinnangulisi erinevusi. Valimi moodustamisel kasutati ekspertvalikut ja tasakaalustatud valikumeetodit. Valimi moodustamisel lähtuti püstitatud empiirilisest ülesandest võrrelda usklike ja mitteusklike väärtushinnanguid. Kahe grupi moodustamisel lähtuti sellest, et need, kes õpivad Eesti Metodisti Kiriku Teoloogilises Seminaris on usklikud ja Tallinna Pedagoogikaülikoolis õppivad seda ei ole. Et leida kinnitust väärtushinnangute osas mitteusklike seas, võeti teiseks grupiks Tallinna Majanduskool. Tallinna Majanduskooli väärtushinnangud on sarnased Tallinna Pedagoogikaülikooli väärtushinnangutega.

Probleemiasetus lähtus sellest, et kogu ajaloo vältel antiikajast tänapäevani on isiksuse väärtuste pingerea esikohtadel domineerinud kristlikud väärtused (õiglus, armastus, enesekontroll ja mõõdukus, tarkus ja vaimsus). Uurimise probleemi käsitleme küsimusena, miks tegelikkuses eetiliskristlikud väärtused ei asu väärtuste skaalal pingerea alguses?

Lähtudes probleemi püstitusest oli uurimistöö aluseks I. Kanti kategoorilisele imperatiivile baseeruv hüpotees, vastavalt millele väärtushinnangulised erinevused mittemateriaalsete väärtuste skaalal ilmnevad usulise positsiooni tasandil. Usulist positsiooni määratleme skaalal sügavalt usklik kuni ateist.

Küsitluses osales 102 katseisikut vanuses 18-65 eluaastat. Kõige rohkem oli 19 ja 20 aastaseid katseisikuid (vastavalt N=25 ja N=22). Küsitlus viidi läbi ajavahemikus oktoobrist 1997 kuni novembrini 1997. Katseisikuteks olid Tallinna Pedagoogika

Ülikooli üliõpilased (N=33), Eesti Metodisti Kiriku Teoloogilise Seminari üliõpilased (N=36) ning Tallinna Majanduskooli õpilased (N=33). Küsitletutest oli naisi 71% (N=73) ja mehi 28% (N=29).

Uurimise meetodikana oli kasutusel psühhomeetriline lähenemine.

Väärtushinnangute väljaselgitamiseks oli küsimustikuna kasutusel W. A. Scotti isiksuse väärtuste skaala lühendatud versioon. Väärtuste vaheliste seoste selgitamiseks kasutati statistiliste meetoditena korrelatsioonianalüüsi, klasteranalüüsi ning Kolmogorov-Smirnovi testi.

Statistilise analüüsi (korrelatsioonianalüüs, klasteranalüüs, Kolmogorov-Smirnovi test) põhjal võime öelda, et erinevused mittemateriaalsete väärtuste hindamisel ilmnevad usulise positsiooni (sügavalt usklik kuni ateist) tasandil.

Leiti olulised seosed ustavuse ja intellektuaalsuse, akadeemilise karjääri ja intellektuaalsuse, füüsilise arengu ja intellektuaalsuse, füüsilise arengu ja sotsiaalsete oskuste, füüsilise arengu ja akadeemilise karjääri, staatuse ja sotsiaalsete oskuste ning aususe, lahkuse, enesekontrolli ja religioossuse vahel.

Tallinna Pedagoogikaülikoolis ja Tallinna Majanduskoolis õppijate väärtuste pingerida ühegi väärtuse osas oluliselt ($p > .05$) ei erine. Olulised ($p < .05$) erinevused ilmnevad kristlike väärtuste (enesekontroll, lahkus, ausus, religioossus) tasandil. Kui Eesti Metodisti Kiriku Teoloogilise Seminari üliõpilaste väärtuste pingereas neli esimest kohta kuulusid sellistele väärtustele nagu: religioossus, ausus, lahkus, enesekontroll, siis Tallinna Pedagoogikaülikooli ja Tallinna Majanduskooli õppijate väärtuste pingereas olid nimetatud väärtused neljal viimasel kohal.

Saadud empiirilised tulemused kinnitavad, et väärtushinnangulised erinevused mittemateriaalsete väärtuste hindamisel ei sõltu isiku vanusest, soost ega töötamisest või mittetöötamisest.

Töö teoreetiline uudsus seisneb selles, et esmakordselt uuritakse Eestis isiksuse väärtushinnanguid I. Kanti kategoorilise imperatiivi teooriast lähtuvalt.

Töö rakendatavuse aspektist tahame rõhutada, et pedagoogide põhi- ja täienduskoolituses tuleb senisest rohkem tähelepanu pöörata väärtustamise ja väärtusteadvuse kujunemisega seotud problemaatikale. Tulemusi on võimalik rakendada (1) pedagooge ettevalmistavates õppeasutustes kutsesobivuseksamil pedagoogikandidaatide väärtusteadvuse arengutaseme väljaselgitamisel, toetudes eelkõige isiku usulisele positsioonile (skaalal sügavalt usklik kuni ateist) ning metoodikat (2) täienduskoolituses töötajate väärtushinnangute väljaselgitamisel, võttes aluseks mittemateriaalseid väärtusi mõõtev W.A. Scotti isiksuse väärtuste skaala. Väärtusteadvuse arenguga seonduvat on võimalik kasutada ka koduses kasvatuses, kus rajatakse vundament kogu eelseisvaks eluks.

Töö on kirjutatud 88 lehel (lisad kaasa arvatud), sisaldab 4 joonist ja 9 tabelit. Kirjanduse loetelus on 84 nimetust.

ZUSAMMENFASSUNG

In der vorliegenden Arbeit geht es um die Aufklärung und die Analyse des Wertsystems der von uns ausgewählten unterschiedlichen sozialen Gruppen (Tallinner Pädagogische Universität, Tallinner Wirtschaftsschule, Theologisches Seminar der Estnischen Methodistischen Kirche). Hier geht es um die Vergleichung der Wertrangordnungen der Gläubigen und der Ungläubigen.

Die Problemstellung geht davon aus, dass im Laufe der ganzen Geschichte die ethisch-christlichen Werte (Gerechtigkeit, Liebe, Selbstkontrolle, Weisheit, Geistigkeit) der Rangordnung nach theoretisch die ersten Plätze eingenommen haben.

In der Wirklichkeit nehmen die obengenannten Werte der Rangordnung nach die letzten Plätze ein. (Szakalczai&Füstös; Schwartz 1992; Verkasalo, Daun, Niit 1994; Orn 1998; Saarniit 1995; Hansson 1993). Warum gibt es einen wesentlichen Unterschied zwischen der Wirklichkeit und der idealen Vorstellung? Warum, ausgehend von dem Aspekt der Selbstenwicklung der Person, sind die Erwachsenen nicht genügend imstande selbständig zu denken und zu urteilen? Eine der Lösungsmöglichkeiten besteht in dem Akzeptieren von kategorischem Imperativ von I. Kant.

Unter einem Wert verstehen wir die positive Bedeutung, die einer Person, einer Gruppe oder der Gesellschaft zukommt.

Auf der Ebene eines Wertes als jeglichen Objektes unterscheidet man zwischen den materiellen oder ideellen, zwischen den vorgestellten oder realen Gegenständen, worauf die Person Wert legt. Unseres Erachtens wird die Entwicklung des Wertsystems

einer Person von dem religiösen Glauben beeinflusst. Von diesem Standpunkt aus lässt sich das Ziel unserer Untersuchung setzen.

Wir haben uns zum Ziel gesetzt die Lehrer und Lehrkräfte auf neue Denkweise aufmerksam zu machen. Darunter verstehen wir vor allem die Fähigkeit der Selbstanalyse, die Fähigkeit die Gründe der Probleme herauszufinden. Es ist von grösster Bedeutung in der heutigen Orientierungslosigkeit der Wertrangordnungen. Von unserer Zielsetzung ausgehend wollen wir zeigen, dass sich bei der Vergleichen der nichtmateriellen Werten die Unterschiede der Wertrangordnungen der Gläubigen und der Ungläubigen auf der Ebene der religiösen Position erweisen. Wir wollen zeigen, dass es zwischen I. Kants Theorie von dem kategorischen Imperativ (basiert auf Gottes Idee als unbedingtes Moralgesetz) und den Wertrangordnungen der Person Zusammenhänge bestehen.

Die Wertskala bestand aus 12 Werten: (1) Intellektualität, (2) Freundlichkeit, (3) soziale Fähigkeiten, (4) Loyalität, (5) akademische Karriere, (6) physische Entwicklung, (7) Status, (8) Ehrlichkeit, (9) Religiösität, (10) Selbstkontrolle, (11) Kreativität, (12) Unabhängigkeit.

Von der Zielsetzung des Problems ausgehend lässt sich die Hypothese der Untersuchung formulieren: die Unterschiede der Wertrangordnungen der Gläubigen und der Ungläubigen erweisen sich auf der Ebene der religiösen Position.

An der Befragung beteiligten sich 102 Personen im Alter von 18-65 Jahre. Die Befragung wurde in der Zeitspanne von Oktober 1997 bis November 1997 durchgeführt. Die Befragten waren aus Tallinner Pädagogischen Universität (N=33), aus Tallinner Wirtschaftsschule (N=33) und aus dem Theologischen Seminar der Estnischen Methodistischen Kirche (N=36). Um die Wertrangordnungen der ausgewählten sozialen

Gruppen herauszufinden, nutzte man die von W. A. Scott entwickelte Skala der Werten der Persönlichkeit. Man bediente sich der gekürzten Version. Um die entsprechenden Zusammenhänge zwischen den Werten zu erklären, nutzte man die Korrelationsanalyse, die Klusteranalyse, den Test von Kolmogorov-Smirnov.

Anhand der obengenannten statistischen Analysen kann man behaupten, dass sich die Unterschiede der Wertrangordnungen der ausgewählten sozialen Gruppen (Gläubige contra Ungläubige) bei der Bewertung der nichtmateriellen Werten auf der Ebene der religiösen Position erweisen (von Tiefgläubige bis Ateist).

Es hatten sich zwischen den Werten verschiedene Korrelationen herausgestellt (zwischen der Vertraulichkeit und der Intellektualität, der akademischen Karriere und der Intellektualität, der physischen Entwicklung und der Intellektualität, der physischen Entwicklung und der sozialen Kenntnisse, der physischen Entwicklung und der akademischen Karriere, dem Status und der sozialen Kenntnisse und zwischen der Ehrlichkeit, der Freundlichkeit, der Selbstkontrolle und der Religiösität).

Zwischen den Wertrangordnungen der Lernenden an der Tallinner Pädagogischen Universität und in der Tallinner Wirtschaftsschule bestanden keine wesentliche Unterschiede ($p > .05$). Bedeutende ($p < 0,5$) Unterschiede ergaben sich auf der Ebene der christlichen Werte wie Selbstkontrolle, Freundlichkeit, Ehrlichkeit, Religiösität. Die Wertrangordnung der Studierenden des Theologischen Seminars der Estnischen Methodistischen Kirche ist dadurch gekennzeichnet, dass solche Werte wie Selbstkontrolle, Freundlichkeit, Ehrlichkeit und Religiösität der Wertrangordnung nach die ersten vier Plätze eingenommen haben. An der Tallinner Pädagogischen Universität und in der Tallinner Wirtschaftsschule haben die letztgenannten vier Werte der Wertrangordnung nach die vier letzten Plätze eingenommen.

Die herausgefundenen empirischen Resultate lassen sich behaupten, dass die Unterschiede der Wertrangordnungen der nichtmateriellen Werten nicht von dem Alter, dem Geschlecht und der Arbeitstätigkeit der Person abhängen.

Das theoretische Neue der Arbeit besteht darin, dass man in Estland das erste Mal die Zusammenhänge zwischen den Wertrangordnungen der Person und der Theorie von dem kategorischen Imperativ untersucht. Im Rahmen dieser Arbeit geht man bei der Untersuchung der Wertrangordnungen von der Skala der nichtmateriellen Werten aus. (Scott 1965).

Die Ergebnisse und die Methodik sind sowohl in den Lehranstalten, in denen die Pädagogen vorbereitet werden als auch in der Erwachsenenbildung bei der Herausstellung des Wertsystems der Erwachsenenbildner verwendbar.

Die Arbeit hat einen Umfang von 88 Listen. Die Arbeit besteht aus 4 Zeichnungen und 9 Tabellen. In dem Literaturverzeichnis stehen 84 Quellen.

SISUKORD

REFERAAT	2
ZUSAMMENFASSUNG.....	5
SISUKORD	9
TABELID	10
JOONISED.....	11
SISSEJUHATUS.....	12
1. VÄÄRTUSHINNANGUTE ARENGULOODISED JA TEOREETILISED LÄHTEKOHAD	20
1.1. VÄÄRTUSTE TEOREETILIS-METODOLOOGILISED ALUSED	20
1.1.1. Väärtuste mõiste	20
1.1.2. Väärtustamine ja väärtusteadvus	24
1.1.3. Individuaalne väärtussüsteem I. Kanti järgi	27
1.1.4. Väärtussüsteem ning selles orienteerumine.....	33
1.1.5. Võõrdumine kui sotsiaalne nähtus ja protsess.....	35
1.2. VÄÄRTUSPROBLEMAATIKA KÄSITLEMISEST ERINEVATEL AJALOOETAPPIDEL	38
1.2.1. Antiikaeg	38
1.2.2. Keskaeg. Patristiline ja skolastiline ajastu.....	41
1.2.3. Keskaeg. Humanismi ajastu	44
1.2.4. Uusaeg- Ratsionalism. Empirism. 16.-20.sajand.....	46
2. UURIMISTÖÖ METOODIKA.....	59
2.1. SCOTTI ISIKSUSE VÄÄRTUSTE KÜSIMUSTIK. VALIMI SUURUSE VALIK.....	59
2.2. STATISTILINE ANALÜÜS.....	61
2.3. KATSEISIKUD	62
2.3.1. Skaalade reliaablus ja valiidsus	64
2.3.2. Väärtuste vahelised seosed	65
2.3.3. Väärtuste hierarhia.....	69
KOKKUVÕTE.....	79
KASUTATUD KIRJANDUS	84
LISA (IVS KÜSIMUSTIK).....	88

TABELID

Tabel 1. Antiikfilosoofide väärtushinnangud	39
Tabel 2. Patristilise ja skolastilise ajastu filosoofide väärtushinnangud	42
Tabel 3. Humanismi- ja uusaja filosoofide väärtushinnangud	45
Tabel 4. Katseisikute sooline jaotus vastavalt õppeasutustele	62
Tabel 5. Subjektide jaotus töötamise ja mittetöötamise järgi vastavalt õppeasutusele	62
Tabel 6. Õppijate usuline positsioon vastavalt õppeasutusele	63
Tabel 7. Cronbachi alfa koefitsendid alaskaalade lõikes	65
Tabel 8. Korrelatiivsed seosed alaskaalade vahel	66
Tabel 9. Väärtuste pingerida TPÜ-s, TMK-s ning Seminaris	70

JOONISED

Joonis 1. I. Kanti kategooriline imperatiiv	30
Joonis 2. Katseisikute usuline positsioon sõltuvalt õppeasutustest	64
Joonis 3. Väärtuste vahelised korrelatiivsed seosed	67
Joonis 4. Väärtuste rühmitamine klasteranalüüsi meetodi alusel	68

SISSEJUHATUS

Teema valik on põhjendatud viimaste aastate suurte muutustega Eesti ühiskondlik-poliitilises ja majanduselus, mis on kaasa toonud ümberkorraldusi sotsiaalsfääris ning põhjustanud inimeste väärtushinnangute olulist muutumist. Puuduvad teave ja oskused muutunud tingimustes oma elu suunata ning iseseisvalt toime tulla, mis põhjustavad abitustunnet ja hirmu tuleviku ees.

Töö teoreetiline uudsus seisneb selles, et esmakordselt Eestis uuritakse väärtusi I. Kanti kategoorilise imperatiivi teooriast lähtuvalt.

Antud töös enamkasutatud mõistete tähendused:

- *usuline positsioon* - iga katseisik määratleb oma usulise positsiooni (kui suhtumise kristlikusse maailmavaatesse) seitsmepallilisel skaalal. See on antud kontekstis üks võimalikest lähenemisviisidest. Andmeanalüüsi seisukohalt saame rääkida end usklikeks ning mitteusklikeks pidavatest inimestest ning nende kahe grupi vahelistest erinevustest väärtustele antud hinnangute osas. Usulise positsiooni all mõeldakse inimese enese määratlemist seitsmepallilisel skaalal “sügavalt usklik” kuni “ateist”.

- *võõrdumine* - võõrdumine on seotud järgmiste ilmingutega: eristumine, marginaalsus, kõige ümberhindamine rahaks, jõuetuse tunne, identiteedi purunemine ning anomaalne tegevus;

väärtus - väärtuseks on kõik see, mis omab tähtsust inimesele, grupile või ühiskonnale; väärtuseks võib olla iga objekt, materiaalne või ideaalne, kujutletud

või reaalne, millele inimene omistab tähtsust ja mille saavutamise poole ta oma tegevuses pürgib;

- *väärtussüsteem* - antud töös käsitleme väärtussüsteemi isiksuse väärtuste hierarhia tähenduses.

väärtustamine - väärtustamine tähendab nähtusele (protsessile) tähtsuse omistamist;

- *väärtusteadvus* - väärtusteadvus teadvuse ühe komponendina sisaldab teatud hulgal teadmisi väärtuste kohta; neid teadmisi omandab inimene vastavate tunnetusprotsesside abil: aistingu, taju, mälu, kujutluse ja mõtlemise abil; väärtusteadvus kujundab meie käitumist. Teadvuse struktuuri on võimalik vaadelda olemuslikul ja reflektiivsel tasandil. Teadvuse struktuuri kõikide komponentidega on seotud mõisted “tähendus” ja “mõte” (vt. lk. 26).

Väärtusproblemaatika olulisus ilmneb nii globaalsel kui ka lokaalsel tasandil. Mõlemal tasandil on üha aktuaalsemaks muutunud sellised probleemid, nagu taastumatute loodusvarade vastutustundetud raiskamine, keskkonda saastav tootmine, üha suuremat osa maakera elanikkonda puudutav näljahäda ning isiksuse tasandil maailmavaate puudumine. Euroopa tuntud andragoog P. Jarvis on arvamusel, et maailmas on praegu väga palju amoraalset. “Ülimalt kalli tehnoloogiaga ravitakse vaid mõned üksikut inimest, samal ajal kui suuri rahvamasse ei ravita isegi mitte madala tehnoloogiaga. (...) Mida me eelistame, kas tehnoloogia arengut või eetilist suhtumist ümbritsevasse. See on täiskasvanute hariduse seisukohalt väga tähtis küsimus.” (Jarvis 1996, lk. 20). Paljud teadlased leiavad, et eetiline kriis ühiskonnas läheneb haripunktile.

Meid vaevab vaimne okupatsioon, millest pole kerge vabaneda. Meie muserdatud ja risustatud sisemaailm, fragmentaarne maailmapilt, omavahel ühendamata teadmistevaldkonnad on võrreldavad sillapostidega, millel sild ise puudub. Tulemuseks on peataolek, hirm ning ebakindlus. Oleme vaimsed vangid. Me pole veel vabanenud vaimsest okupatsioonist. (Gyatso 1992; Kirchner 1991). Vaimsest okupatsioonist väljapääs seisneb “(...) inimese poolt omandatud terviklikus kultuuriosas: väärtuste, normide, müütide, tabude, ideaalide, uskumuste, suhtumiste, hoiakute, mõtlemismallide sellises koosluses, mis annaks inimestele üldise orientatsiooni, adekvaatse mina- ja maailmapildi, kujutluse eetikast ning vajaliku kompetentsuse toimetulekuks isiklikus elus.” (Türnpuu 1995, lk.59). P.Pöld (1993) on veendunud, et vabadusega algab personaalsus, iseennast määrav, iseenese eest vastutav inimene.

Sellest lähtuvalt fikseerub ka postmodernismiajastu pedagoogide ja andragoogide üks põhiülesannetest: kuidas aidata õppijaid tasemele, kus nad ise oleksid võimelised nägema (avastama) probleemide olemust (s.t. probleemide tekke-, laienemise või süvenemise põhjusi). Seda on oluline rõhutada, kuna relativistlikus meedia- ning infoühiskonnas valitseb tendents, lasta teistel enda eest mõtelda ning otsustada. Nagu näitas 700 Eesti õpetaja sotsiaalse kompetentsuse valmiduse uurimine (Orn 1998), ei ole meie õpetaja valmis iseseisvalt otsustama ja vastutama.

Nimetatud probleeme on elanikkonna väärtushinnangutest lähtuvalt käsitlenud J. Orn, S. Kera, E.-M. Vernik (1998), E. Savisaar ja L.Valt (1983), P.Anttila ja M.Ojanen (1996), B. Kirchner (1991) ning J. Ross (1991).

Eestlaste väärtushinnanguid on põhjalikumalt uurinud J. Saarniit (1995), L. Hansson (1993), S. Schwartz (1992), M. Kiili (1995), J. Orn, S. Kera ja E.-M. Vernik (Orn 1998) ning V. Ruus (Ruus 1998).

Rahvusvahelisel tasandil on muutusi väärtushinnangutes ning sellega kaasnevaid probleeme pikka aega jälginud ja oma publikatsioonide kaudu avalikkust teadvustanud kauaaegne tuntud "Die Zeiti" peatoimetaja, doktor Marion Dönhoff. Ta on kindlal seisukohal, et elame tootjate-tarbijate ühiskonnas, kus domineerivad eelkõige majanduslikud huvid, tootmine, kaubandus ning raha- ühesõnaga materiaalsed väärtused. (Dönhoff 1996).

"Kogu häda põhjuseks on materiaalse karjääri kui õnneallika liigne ületähtsustamine. Ma ei vaidle vastu, et edust võib tunda elurõõmu. Samuti ma ei vaidle vastu sellele, et raha on teatud õnnetaseme saavutamiseks vajalik. See on ka kõik. Edu on ja jääb õnne puhul ainult üheks koostisosaks. Kui teised õnnelemendid edu nimel ohvriks tuuakse, siis on makstud selle eest küll liiga kallist hinda." (Russell 1932, lk.35). Edu on seotud pideva konkurentsivõistlusega. Tänapäeval on konkurentsivõistlus seotud üleüldise kultuuriväärtuste devalveerumisega. (Russell 1932). Prantsusmaa presidendi Mitterandi eksnõunik J. Attali on seisukohal, et vaesus saadab meid "tänu" turumehhanismidele ja ideoloogiale, mis baseerub vabaduse, isikliku edu ja egoismi väärtustamisel.

Probleem

Kogu inimajaloo vältel antiikajast tänapäevani on isiksuse väärtuste pingerea esikohtadel domineerinud väärtused nagu: õiglus, armastus, enesekontroll ja mõõdukus ning tarkus ning vaimsus.

Mitmed uuringud näitavad, et tegelikkuses asuvad eetilis-kristlikud väärtused väärtuste pingerea lõpus (Szokolczai&Füstös 1996, Saarniit 1995, Hansson 1993, Orn 1998, Ruus 1998, Verkasalo, Daun, Niit 1994). Millest on tingitud vastuolu tegeliku ja soovitava vahel? Uurimise probleemi käsitleme küsimusena, miks läbi aegade kõrgelt hinnatud üldinimlike, oma olemuselt kristlike väärtuste tähendus on tänapäeval vähenenud? Miks enesearengu aspektist vaadatuna paljud täiskasvanud ei ole piisavalt valmis iseseisvalt mõtlema ning väärtustama? Ühe võimaliku lahendusena antud probleemi puhul näeme I. Kanti kategoorilise imperatiivi aktsepteerimist väärtusi selekteeriva faktorina.

Eesmärk

Toetudes väärtusteooriatele ning empiirilisele uurimusele, tahame näidata, et I. Kanti kategoorilise imperatiivi aktsepteerimine väärtusi selekteeriva faktorina aitab kaasa iseseisvale otsustamisele ning väärtustamisele. Sellest lähtuvalt on koolitajate kui väärtuskandjate teadvustamine uue lähenemisviisiga, mille kohaselt eneseanalüüs, probleemide põhjuste nägemine ning avastamine on hädavajalik praegu valitsevas väärtuste segaduses. 700 Eesti õpetaja uurimine näitas, et õpetaja ei ole valmis iseseisvalt otsustama ja väärtustama (Orn 1998).

Hüpotees

Toetudes I. Kanti kategoorilise imperatiivi teooriale oletame, et väärtushinnangulised erinevused usklike ja mitteusklike vahel ilmnevad usulise positsiooni tasandil.

Ülesanded

Uurimistöö etappidest lähtuvalt püstitati järgmised ülesanded:

- 1) Anda väärtushinnangute arengulooline ning teoreetiline käsitlus ja seos I. Kanti kategoorilise imperatiivi teooriaga;
- 2) Võrrelda usklike ning mitteusklike väärtushinnanguid.

Meetodid

Uurimistöö meetoditena oli kasutusel Scotti isiksuse väärtuste skaala (1965) lühendatud versioon, mis koosneb 60 väitest.

Väärtuste vaheliste seoste selgitamiseks kasutati statistilisi meetodeid: korrelatsioonianalüüsi, klasteranalüüsi ning Kolmogorov - Smirnovi testi.

Uuringu tulemuste rakendatavus

Töö rakendatavuse aspektist tahame rõhutada, et pedagoogide põhi- ja täienduskoolituses tuleb senisest rohkem tähelepanu pöörata väärtustamise ja väärtusteadvuse kujunemisega seotud problemaatikale. Uurimistulemusi saab rakendada pedagooge ettevalmistavates õppeasutustes kutsesobivuse eksamil pedagoogi kandidaatide väärtushinnangute väljaselgitamisel ning täienduskoolituses töötajate väärtushinnangute (kui täiskasvanuhariduse ühe komponendi, vt. Eesti Vabariigi Haridusseadus §18) väljaselgitamisel. Väärtushinnangute väljaselgitamisel võetakse

põhialuseks õppija või koolitaja usuline positsioon. Väärtushinnangute väljaselgitamiseks saame metoodikana kasutada W.A.Scotti Isiksuse Väärtuste Skaalat. Väärtusteadvuse arenguga seonduvat on võimalik kasutada ka koduses kasvatuses, kus rajatakse vundament kogu eelseisvaks eluks.

Senised uuringud

Eestis seni läbiviidud uuringud kajastavad peamiselt vaimsete ja materiaalsete väärtuste (näiteks raha, positsioon, võim, ausus, headus, halastus) pingerida soolisel, ealisel jne. tasandil. (Peterson 1992; Saarniit 1995; Hansson 1993; Orn 1998; Ruus 1998; Schwartz 1992). Käesolevas töös uurime ainult vaimsete väärtuste pingerida (näiteks intellektuaalsus, lojaalsus, ausus, loovus, headus, enesekontroll jms.), kuna vaimseid väärtusi on kogu ajaloo vältel käsitletud elu mõtestavate fundamentaalväärtustena

Ülevaade

Töö koosneb kolmest osast. Eeltoodust lähtudes antakse esimeses peatükis ülevaade uuritavast problemaatikast ning töö teoreetilis-metodoloogilised seisukohad. Teises – empiirilises - osas esitatakse uurimuse metoodika kirjeldus- andmete kogumise ja töötlemise meetodid. Kolmandas - arutelu osas tehakse kokkuvõtte uuringutulemustest ning sellest lähtuvalt püstitatakse uusi hüpoteese.

Töö sisaldab tabelleid (10), jooniseid (3) ja “Isiksuse Väärtuste Küsimustikku”.

Tänuavaldused

Autor avaldab tänu magistritöö juhendajale, Larissa Jõgile suunava abi ja asjakohaste nõuannete eest.

Tänuõnad kuuluvad ka Mati Talvikule, kes osutas tähelepanuväärset abi uuringutulemuste statistilisel töötlusel ning toetas mitmete väärtuslike konsultatsioonidega empiirilise uuringu metoodika valdkonnas.

Samuti tänan kõiki küsitletuid küsimustikule vastamise eest.

1. VÄÄRTUSHINNANGUTE ARENGULOOLISED JA TEOREETILISED

LÄHTEKOHAD

1.1. Väärtuste teoreetilis-metodoloogilised alused

1.1.1. Väärtuste mõiste

Käesoleva osa eesmärgiks on anda ülevaade uuritavast problemaatikast ning töö teoreetilis-metodoloogilistest seisukohtadest.

Rääkida kasvatuses ilma väärtusteta, on niisama mõttetu kui rääkida väärtustest ilma kasvatuseta. Kasvatus lähtub alati mingitest väärtustest, mis kujundavad kasvatuses eesmärgi. Kasvatamist võib vaadelda kui väärtustamist. Väärtustamise käigus kujuneb inimese väärtuseline suhe teda ümbritsevasse ja iseendasse, midagi väärtustub inimese jaoks. G. Scherer (1976) leiab, et inimesele on loomuomaselt iseloomulik ükskõik, kas teadlikult või alateadlikult mistahes situatsioonis toimida “mõtestatult” teatud väärtustest lähtudes, valikuid tehes. Väärtuste ning väärtustamise näol on tegemist erakordselt komplitseeritud nähtusega, millega puutub rohkemal või vähemal määral kokku iga pedagoog ning andragoog. Ollakse arvamusel, et pedagoogika kui teaduse südameks on väärtusõpetus (Tuulik 1995). Sotsioloogias käsitletakse väärtusi ühiskondliku teadvuse ja kultuuri elementidena, mis on isiksuse jaoks normatiivsed. Sotsiaalpsühholoogias käsitletakse väärtusi koos isiksuse sotsialiseerumisega ja adapteerumisega lähtuvalt grupinormidest ja nõuetest.

Kõige laiemas mõttes on väärtuseks kõik see, mis omab tähtsust inimesele, grupile või ühiskonnale. Väärtuseks võib olla iga objekt, materiaalne või ideaalne, kujutletud või reaalne, mida inimene väärtustab ja mille saavutamise poole ta oma tegevuses

pürgib. (Kadakas 1997). “Väärtus on hüve, millest lähtudes valitakse ja otsustatakse” (Orn 1998, lk.12)

Laias plaanis eristatakse vitaalseid, materiaalseid (majanduslikke), tunnetuslikke, esteetilisi, õiguslikke, eetilisi ning usulisi (kristlikke) väärtusi (Rokeach 1973; Schwartz 1992; Pöld 1993). S. Schwartzi väärtuste struktuuri iseloomustab kaks põhidimensiooni: esiteks alalhoidlikkus (*conservation*) ja avatus muutustele (*openness to change*); teiseks eneseületamine (*self-transcendence*) ja eneseupitamine (*self-enhancement*). S. Schwartzi väärtuste struktuur koosneb järgmistest väärtustüüpidest:

(1) võim (sotsiaalne võim, otsustamisõigus, jõukus, oma reputatsiooni hoidmine); (2) saavutus (edukus, võimekus, auahnus, mõjukus); (3) nautlemine e hedonism (meeleline rahuldus, elu nautimine); (4) stimulatsioon (erutus, uudsus, uljus, mitmekesine ja põnev elu); (5) enesemääratlemine (loovus, uudishimulikkus, vabadus, sõltumatus); (6) kõikehaaravus (elutarkus, sallivus, sotsiaalne õiglus, võrdsus, rahu maailmas, kaunis maailm, keskkonna kaitsmine); (7) heasoovlikkus (abivalmidus, ausus, andestamine, usaldusväarsus); (8) traditsioon (vagadus, vähenõudlikkus, traditsioonide austamine, mõõdukus); (9) konformsus (viisakus, oma vanemate ja vanade inimeste austamine, kuulekus, enesedistsipliin); (10) turvalisus (puhtuse armastamine, rahvuslik julgeolek, sotsiaalne kord, perekonna turvalisus) (Schwartz 1992).

Varem oli S. Schwartzil olemas ka eraldi valdkond, mida ta nimetas vaimsuseks või hingelisuseks (*spirituality*), kuhu alla kuulusid sellised üksikväärtused nagu: sisemine harmoonia, vaimuelu, elumõte (Schwartz 1992).

M. Rokeachi väärtuste struktuur koosneb 18 vahendväärtusest (ambitsioonikas, salliv, andekas, rõõmsameelne, puhas, julge, andestav, abivalmis, aus,

kujutusvõimeline, sõltumatu, intellektuaalne, loogiline, armastav, kuulekas, viisakas, vastutustundeline, enesekontrolli omav) ja 18 lõppväärtusest (mugav elu, põnev elu, täiuslikkuse tunnetamine, rahu maailmas, kaunis maailm, võrdsus, perekonna turvalisus, vabadus, õnnelikkus, sisemine harmoonia, küps armastus, rahvuslik julgeolek, nauding, lunastus, eneserespekterimine, tõeline sõprus, tarkus) (Rokeach 1973).

H. Rickert esitab omapoolsed väärtuste valdkonnad: teadus, milles realiseeruvad loogilised väärtused; kunst, milles realiseeruvad esteetilised väärtused; müstilised väärtused, mis väljenduvad isikulise, jumalata religioossetes kultustes (näit. budism); eetilised hüved ja neile vastavad kõlbelised väärtused ja sotsiaaleetilised väärtused; isiklikud väärtused (armastus, headus, sõprus jne.) ja religioossed väärtused (usk isiklikku Jumalasse) (Rickert 1928).

Toetudes W. Wundtile (1904) võime eetilisi väärtusi vaadelda kolmel tasandil:

1. Individuaalsed väärtused (iseendast lugupidamine, kohusetunne);
2. Sotsiaalsed väärtused (austa oma ligimest nagu iseennast);
3. Humaansed väärtused (alandlikkus, andumus).

Mittemateriaalsete väärtuste fundamentaalsuse hindamisel toetume K. Jaspersile ning lähtume järgmistest kriteeriumidest: absoluutsus, kestvus, konstantsus (universaalsus). (Jaspers 1988).

Väärtusi võib vaadelda eseme, nähtuse, sündmuse jms. tähenduses nii üksikisiku kui ka kogu ühiskonna jaoks. Kui objekti tunnetatakse kui tõe, siis objekti väärtust tunnetatakse kui hüve, headust, ilusat ning ülevat. Väärtused on igavesed, absoluutse tähendusega üleüldised printsiibid ning ideaalid, mis ei allu mõistuslikule tõestusele.

Väärtusi ja väärtushinnanguid pole võimalik vaadelda lahus väärtustavast subjektist. J. Dewey (1922) väidab, et väärtuse sünnitab situatsioon ja inimese tegevus.

Andragoogilisest aspektist on oluline rõhutada, et väärtuslikku keskmist suudab teostada vaba isiksus, kelle puhul domineerib iseseisev ning sõltumatu mõtlemine ning väärtustamine. Kes eelistab olla pigem mittemõtleva, lastes teistel enda eest mõelda, ei suuda eristada väärtuslikku vähemväärtuslikust ning olulist mitteolulisest. Väärtused ja väärtusekandjad on erinevad- sõprus kui selline jääb väärtuseks ka siis, kui konkreetne sõber reedab. (Saarinen 1995; M. Scheler 1966). Mida täiuslikum on inimene, seda rohkem väärtusi on ta võimeline nägema. Iga inimene loob endale oma väärtusmaailma, mis võib teiste väärtusmaailmast erineda. Kuigi võime erinevate põlvkondade ja ajastute väärtustes täheldada teatud erinevusi, on ometi kõikjal ja alati kehtivaid (absoluutseid) väärtusi, mille edasiandmine põlvest põlve ongi kasvatus ülesanne.

Antud töös käsitleme väärtussüsteemi isiksuse väärtuste hierarhia tähenduses. Iga kultuuri- ja ühiskonnatüübile on omane spetsiifiline väärtussüsteem, väärtuste hierarhia, mida toetab ja kaitseb ühiskonna õigus- ja normidesüsteem. Ühiskonna väärtussüsteemi tipu moodustavad need väärtused, mida peetakse ühiskonna funktsioneerimise ja arenguaspektist kõige olulisemateks ja mida püütakse sisendada enamusele ühiskonna liikmetest. Ühiskond peab ühed või teised nähtused, protsessid kõigepealt enne ise väärtustama (neile väärtuse omistama), alles siis saab taotleda, et inimene need omaks võtab. Ühiskonna tasandil võib vaadelda väärtusi kogu ühiskonnas kehtivate normide, reeglite ning tavade tasandil. “Kui ühiskond väärtustab positiivset eneseteostust, püütakse ka pere ja kooli tasandil maast-madalast õhutada lapsi kasutama oma võimeid edu saavutamiseks (Talts 1998, lk.64).

Üldistatult võime öelda, et väärtused ilmnevad kultuuris, kultuur on väärtuste kandja. “Väärtused kujutavad kultuuri tähtsaimat avaldumisvormi.” (Ruus 1998, lk.44). Andragoogilisest ja pedagoogilisest aspektist on oluline rõhutada, et kultuuri vundament

rajatakse kodus. Kodu on see koht, kus pannakse paika kõige tähtsamad väärtused, suhtumised, hoiakud- alus edaspidiseks. Väärtused on kogu ühiskonna “põhivooluse” osundajad ning inimlike pürgimuste ja käitumise reeglistajad.

1.1.2. Väärtustamine ja väärtusteadvus

Väärtustamine tähendab nähtusele (protsessile) tähtsuse omistamist. Väärtustamine saab toimuda vaid hinnangulise tegevuse kaudu, kusjuures hindamine on tunnetusega samaaegselt kulgev protsess. (Kirchner 1991; Szokolczai&Füstös 1996). Väärtustamine on subjektiivne suhtumine millessegi, sellele oma tähenduslikkuse omistamine. Väärtused suunavad inimese toiminguid ja tegevust ning garanteerivad seejuures inimese käitumise (Kera 1998). Emotsioonid on väärtustamise kui hinnangulise tegevuse esmane vorm. Emotsioonid on eelkõige sisemine läbielamine, kaasaelamine, omaksvõtmine või ärapõlgamine. Hinnangute aluseks on subjekti vajadused, huvid, püüdlused ning hoiakud.

Siinkohal läiab käsitlemist ka pedagoogiline probleem, mille kohaselt lapsel ei ole kaasasündinud suhtumisi, hoiakuid ja kindlaid väärtusi. Need omandatakse elu jooksul. Lapse väärtuste omandamise viisi on tähistatud nelja E-ga (Tuulik 1995): exhortation (manitsus), example (eeskuju), expectation (ootused), experience (kogemus).

Esimesel tasandil täiskasvanu räägib lapsele, mis hea, mis halb ning lapselt nõutakse vastavat käitumist. Lapsi juhendatakse elama kindlate normide järgi.

Teisel tasandil omandab laps väärtusi jäljendamise teel. Ta jäljendab teatud käitumist. Mida positiivsem on lapse suhtumine jäljendatavasse, seda tugevam on mõju.

Kolmas tasand tähendab ootusi ja vastutegutsemist. Väärilt koheldav laps tavaliselt ongi enesest lugupidav. Iseendast lugupidamine oli ka W. Wundti (1964) arvates fundamentaalne individuaalsete väärtuste tasandil.

Neljandal tasandil on oluline isiklik kogemus (*learning by doing*). Lapse praktilisel tegevusel on väärtuste omandamisel hindamatu tähtsus.

Ühelt poolt kodu ja vanemad, teiselt poolt kool ja õpetajad peavad aitama lapsel selgusele jõuda oma väärtustes. Iseendast lugupidamine (iseenda kui isiksuse aktsepteerimine) on eelduseks, et peetakse lugu ka teistest inimestest. Õpilased, kelle väärtushinnangud pole selged või puuduvad, on apaatsed, heitlevad ja püsimatud.

Esitame siinkohal väärtuse testimise üldtunnustatud kriteeriumid:

1. väärtus on see, mis on inimese valitud;
2. valik peab olema vabatahtlik;
3. valida peab saama alternatiivide hulgast;
4. valik on inimesele kallis;
5. valiku on inimene avalikult tunnustanud;
6. valik ei ole ühekordne ja juhuslik, vaid regulaarne. (Tuulik 1995, lk.94).

Isiku ebamugavus dilemmade ees on võtmeks väärtustest arusaamisel. Koolitaja ülesandeks on ärgitada diskussioone, mille abil püütakse leida vastuseid küsimustele, missugune on õige tegutsemisviis ja miks. See arendab ka iseseisvat mõtlemis- ja arutlemisoskust. See on täiskasvanute koolituse üks võtmeküsimusi. “Otsuste vastuvõtmise protseduure on võimalik tutvustada ja harjutada õppeprotsessi raames vastavate otsustus- ja imitatsioonimängude, tulevikustsenaariumide koostamise jm. võtete kasutamisega” (Ruus 1998, lk.59).

Erinevate psüühiliste protsesside (aistingu, taju, mälu, mõtlemise, fantaasia) kaudu õpivad erinevad inimesed maailma erinevalt tundma. Me peame mingisugust maali ilusaks, endale sealjuures täpsemalt teadvustamata, milliste maali ilu hindavate karakteristikute abil me kunstiteose väärtust määratleme. Samamoodi võib mõni inimene meile tunduda ebasümpaatsena, ilma et me täpsemalt teaksime, millistele kindlatele isiku karakteristikutele me seejuures toetume. See on meie intuiitivne väärtustunnetus. Väärtustamise aluseks on hinnanguline suhtumine maailma, mis selekteerib selle ilmingud väga tähtsaks, neutraalseiks, vähetähtsaks või tähtsusetuiks. Sellised hinnangud omakorda johtuvad inimeste vajaduste ja huvide spetsiifikast.

Väärtustamist pole võimalik vaadelda lahus inimese teadvusest. R. Reininger (1978) väidab, et igal inimesel on oma individuaalne väärtusteadvus. Väärtusteadvus teadvuse ühe komponendina sisaldab teatud hulgal teadmisi väärtuste kohta. Neid teadmisi omandab inimene vastavate tunnetusprotsesside abil: aistingu, taju, mälu, kujutluse ja mõtlemise abil.

Teadvuse struktuuri on võimalik vaadelda kahetasandilisena: olemuslik ja reflektiivne tasand. Teadvuse struktuuri kõigi komponentidega on seotud mõisted “täendus” ja “mõte” (Lefevr 1990). Eriti oluline seos ilmneb refleksiivsel tasandil. Tähendust vaadeldakse traditsiooniliselt psühholoogias kui sõnale omistatud tähendust, teisel juhul kui ühiskondliku teadvuse sisulist tähendust, mida indiviid omab. Inimese teadvus ei arene eraldiseisvana, vaid kultuurikeskkonna keskel, kus on aegade jooksul talletunud tegevuse, suhtlemise ja maailmatunnetuse kogemus, mida inimene ei pea ainult omandama, vaid millele ta ehitab enda kogemuse.

Seega on tähendus vaadeldav teadvuse vormina, see tähendab inimene teadvustab enda isiklikku olemust.

Mõiste “Mõte” tähendus väljendub inimese olemuse individuaalses teadvuses. Mõte seondub inimese olemusega, samal ajal kui tähendus seondub kultuuriga.

Põhjalikumalt on uuritud igapäevaelu ja teadusliku teadvuse kujunemist. Teadvuses ei ole mitte ainult tähendus, vaid ka suhtumine. Mõte on juurdunud igapäevaellu ning palju tegeletakse sellega, kuidas mõte ellu rakendub

Oluliseks peetakse uurida ka tähenduse ja mõtte transformatsiooni. Need protsessid puudutavad mõtte tähistamist ja tähenduste mõtestamist.

R. Reininger väidab, et väärtustamine leiab aset inimeses endas. Teiste sõnadega: inimene elab sisemiselt läbi väärtuselamusi. Küsimus on selles, kuid võrd korrastatud või segipaisatud on inimese sisemaailm. Inimese sisemaailma võib pidada korrastatuks, kui ta omab põhjendatud tõekspidamisi, millele toetudes on võimalik teha arukaid otsusi ning valikuid, sealjuures kandes hiljem isiklikult vastutust oma tegevuse võimalike tagajärgede eest. Selle üle, kas indiviidil on välja kujunenud adekvaatne või mitteadekvaatne väärtusteadvus, saab otsustada selle põhjal, kas otsuste ja valikute tegemisel toimitakse intuiitiivselt-instinktiivselt või toimub eelnevalt südametunnistuse argumentidele (Ibid., lk. 47) toetudes tegevusmotiivide tõsine läbikaalumine.

Et antud probleemile enam valgust heita, peame põhjalikumalt käsitlema subjekti väärtusteadvuse kujunemist.

1.1.3. Individuaalne väärtussüsteem I. Kanti järgi

Inimene sünnib nn. “valmis” ühiskonda- spetsiifilise kultuuri, väärtus- ja normidesüsteemiga, käitumis- ja tegevusmallidega. Algab sotsialiseerumine, mille käigus kujuneb väärtussüsteem. Antud töös huvitab meid eelkõige see, kuidas orienteeruda väärtussüsteemis. Töö autor on seisukohal, et I. Kanti Jumala idee

baseeruv kategoorilise imperatiivi teooria käsitleb fenomeni (kategooriline imperatiiv), mis on ühelt poolt objektiivne ning apodiktiline ja teiselt poolt vaba empiirikast. Antud teooria puhul on tegemist väliskeskkonna muutustest sõltumatu ning kõigile ühtaegu kehtiva muutumatu fenomeniga. Tahtevabadusele baseeruvale kategoorilise imperatiivi teooriale võib ehitada pädeva moraaliteooria.

Igasugune väärtustamine on seotud umbisikulise optatiiviga: *peaks* toimima nii, asi *peaks* olema nii. Vaatleme sellist väärtust nagu ausus. Iga inimene teab (vähemalt on sellest kuulnud), et *peab* olema aus. See, et subjekt *teab*, et *peab* olema aus, ei garanteeri veel seda, et ta ise *on aus*. Indiviid mõtleb antud juhul umbisikuliselt. Käitumuslikust aspektist vaadatuna on antud väärtus (ausus) subjekti jaoks passiivne, kuna inimene tunnustab antud väärtust ainult teoreetiliselt (oodates teistelt inimestelt antud väärtuse teostamist). Toetume siinkohal I. Kantile (1920), kes on seisukohal, et kõige reaalsem meie kogemuses on kõlbeline teadvus, kiusatuse korral vältimatult tekkiv sisemine tunne, et see või teine tegu on halb. See kõlblusseadus kehtib niisama absoluutselt nagu füüsikalised looduseadused. See seadus kehtib kõikide inimeste kohta kõikides ühiskondades ja kõikidel aegadel. Me võime järele anda kiusatusele, aga tunne on siiski olemas. Mis põhjustab meis kahetsuspiina ja uusi otsuseid? See on kategooriline imperatiiv meis, meie südametunnistuse tingimatu käsk:” Toimi alati nii, et sinu tahte maksimum (elureeglid) võiks ühtlasi alati olla üldise seadusandlikkuse printsipiiks.” Mitte mõtleva kaalutluse, vaid elava ja otsese tunde kaudu me teame, et peame hoiduma sellisest käitumisest, mis muudaks võimatuks ühiselu. (Kant 1905; Döring 1947). Nüüd oleme jõudnud I. Kanti teooria tuumani, milleks on kategooriline imperatiiv ehk südametunnistus. Siinkohal ei leia põhjalikumat käsitlemist I. Kanti hüpoteetilise imperatiivi teooria, mille järgi imperatiivi käsud kehtivad ainult teatud tingimustel.

(näit. Et vanaduses mitte känguda, tuleb nooruses kokku hoida). Inimene võib oma loomusundi, südametunnistust ignoreerida. Moraalinõuded on kirjutatud inimese südamesse ja püsivad seal muutumatult. Moraaliseadus ei hoolitse meie õnneseisundi eest, vaid näitab, kuivõrd vähe meie loomus on kooskõlas moraaliseadustega. Kõik meie kohustused on moraalivaldkonda kuuluvad jumalikud seadused. Moraalinõuete tunnetamine jumalike käskudena aitab inimesel kergemini moraalselt käituda. (Kant 1905; Kant 1920; Döring 1947).

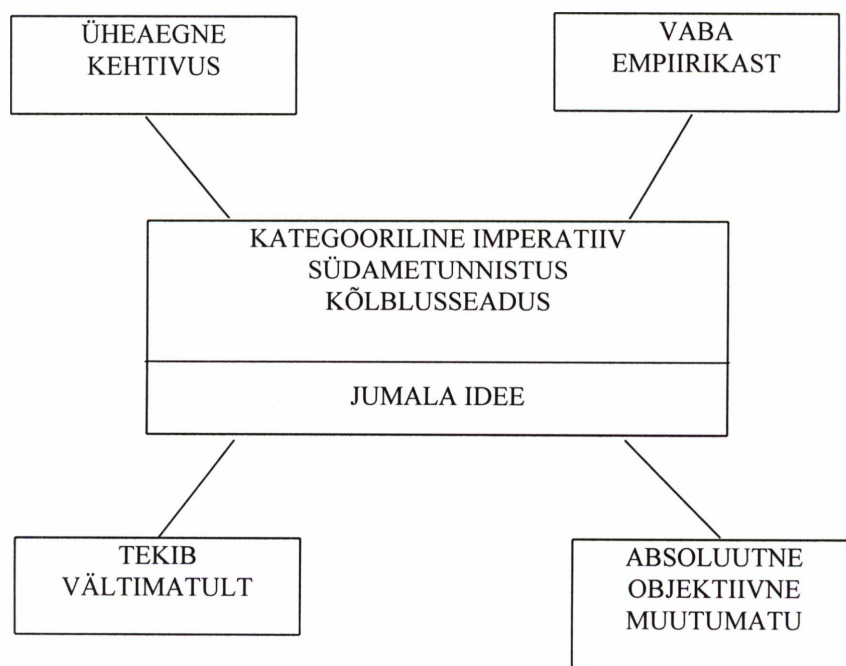
Subjekti aktiivne suhtumine umbisikulisse optatiivi muudab umbisikulise optatiivi imperatiiviks, mis kutsub teda üles sihikindlale teotsemisele. I. Kant rõhutab, et kõlblusseadus meie südames on apodiktiline, tingimatu ja absoluutne- teiste sõnadega: südametunnistust on alust pidada väärtusi selekteerivaks objektiivseks fenomeniks, mis on sõltumatu kõigist muutustest, mis leiavad aset poliitilisel või majanduslikul tasandil. Südametunnistus pakub pluralistlikus ühiskonnas orientatsiooni (Kürzdörfer 1993).

Südametunnistusel on väärtusi selekteeriv funktsioon. Südametunnistus õpetab inimest vahet tegema hea ja kurja, väärtusliku ning vähemväärtusliku vahel. “Riik respektseb oma kodanike südametunnistuse arengut, hinnates seda antropoloogilisest aga mitte moraali aspektist (Kürzdörfer 1993). Kui subjekt aktsepteerib südametunnistust kategoorilise imperatiivina, siis ilmnevad väärtuste (näiteks abivalmidus, halastus, ausus) realiseerimisel mitmed irriteerivad faktorid nagu näiteks uhkus, ülbus, egoism. Kui umbisikulisest “peaks nii toimima” on tänu südametunnistuse aktsepteerimisele saanud “*mina* peaksin nii toimima”, siis subjekt hakkab harjumuspäraselt ratsionaalsel tasandil arutlema:”Kas siis mina”, “Miks siis mina”, “See pole mulle kasulik”, jne. Meie õpilased ja õpetajad (hoolimata sellest, kas nad on usklikud või mitteusklikud) teavad piisavalt, mis hea, mis halb. Teadmine väärtusest ei

ole veel väärtuse olemasolu tunnuseks, kuna suure hulga teadmisi omandab inimene vaid ratsionaalsel tasandil ja need ei tarvitse aluseks olla väärtushinnangule, objekti väärtustamisele.

Jumala idee baseeruv al südametunnistusel ehk kategoorilisel imperatiivil on väärtusi selekteeriv funktsioon. Südametunnistuse hääl on meis kiusatuse ning valiku korral vältimatult tekkiv objektiivne ning tingimatu fenomen. Kategooriline imperatiiv on vaba empiirikast ning seega apodiktiline. Kategoorilist imperatiivi tuleb aktsepteerida hoolimata selle kasulikkusest või kahjulikkusest. Selleks rakendame oma vaba tahte. Oma vaba tahte rakendamisest kategoorilise imperatiivi teostamisel sõltub isiku valmisolek iseseisvaks mõtlemiseks ja väärtustamiseks. Ebapiisav valmisolek iseseisvaks mõtlemiseks ja väärtustamiseks on seotud I. Kanti kategoorilise imperatiivi kui väärtusi selekteeriva objektiivse fenomeni teadliku mitteaktsepteerimisega (vt. joonis 1). Kategoorilise imperatiivi kui sisemise kõlblusseaduse aktsepteerimisest või mitteaktsepteerimisest sõltub, kuivõrd me oleme valmis iseseisvalt mõtlema, otsustama ning väärtustama.

Joonis 1. Kanti kategooriline imperatiiv.

Siinkohal toome eraldi välja I. Kanti eetikaalased seisukohad:

- Kategooriline imperatiiv on vooruse aluseks;
- “Toimi nii, et sinu toimimise põhimõte võiks kehtida üldise seadusena”!
- Moraalseadus näitab, kuivõrd meie loomus on kooskõlas moraaliseadustega;
- Usk Jumalasse on moraali valdkond;
- Praktiliste käskude tunnetamine jumalike käskudena, aitab inimesel kergemini moraalselt käituda;
- Meie moraalne paranemine algab mõtlemisviisi muutmisest.

P. Põllu (1993) väärtuskäsitlus sarnaneb I. Kanti (Kant 1905; Döring 1947) väärtuskäsitlusega, mille kohaselt südametunnistuses (praktilises mõistuses) toimub väärtuste selekteerimine. P. Põld (1993) eristab järgmisi väärtusi: tervis, kasum, mõtlemine, kunstiteosed, tegevusvabadus, vaimsus, kõlblus, lootus, armastus ning alandlikkus. Need sisemiselt omaksvõetud väärtused määravad nii ühiskonna kui terviku kui ka üksikisiku käitumise. P. Põld on veendunud, et kristlikud väärtused (lootus, armastus, alandlikkus, halastus jne.) annavad elule mõtte. Ainult kristlikud väärtused leiavad oma tähenduse elu totaalsuses. Usulisi väärtusi teadvustatakse nende läbielamise tulemusena.

Kategoorilise imperatiivi realiseerimist takistavatest faktoritest (uhkus, ahnus, kadedus) ülesaamiseks on vaja rakendada oma tahteotsust (oma vaba tahet):”Maksku, mis maksab, *ma tahan* olla aus, õiglane, abivalmis, hoolimata sellest, kas see on mulle isiklikult kasulik või mitte.” Siinkohal toetume taas I. Kantile, kes väidab, et ainus tingimatult hea asi siin maailmas on hea tahe- tahe järgida kõlblusseadust hoolimata selle kasulikkusest või kahjulikkusest. Sealjuures mitte mõelda oma õnnele, vaid täita

oma kohust. Meie toimimise eesmärgiks olgu tahe saavutada täiuslikkust iseendas ja õnne teistele.” (Kant 1905; Döring 1947). I. Kant käsitleb head tahet eeldusena kategoorilise imperatiivi poolt nõutavat teostada. Tervis, rikkus, andekus, julgus ja teised kiiduväärt omadused on kahtlemata head, aga need võivad osutada äärmiselt halbadeks ja kahjulikeks, kui pole head tahet, mis neid peab rakendama.

Tahteotsusele järgneb konkreetne tegu: *ma tahan* ja *ma teen*. Iga teoga kaasnev kogemus võib subjektis esile kutsuda positiivseid või negatiivseid emotsioone. Kogemusega kaasnev emotsioon teo hindamiskriteeriumina on takistuseks tahteakti objektiivsel hindamisel ning väärtusteadvuse adekvaatsel kujunemisel. Väärtusteadvuse adekvaatus ilmneb selles, kuivõrd subjekt aktsepteerib südametunnistust mõtlemisel, otsustamisel ning toimimisel objektiivse ning sõltumatu fenomenina. Kogemusega kaasnenud emotsiooni hindamisel lähtub enamus inimesi ainuüksi ratsionaalsest aspektist: kui olen alati aus, siis võin kasu asemel kahju saada. Pidev ning teadlik sisetunnetuse ignoreerimine loob eeldused väärtusteadvuse mitteadekvaatseks kujunemiseks. See ilmneb sisemises tühjuses, mida iseloomustab tarve seltskonna, igatlaadi meelelahutuse ning luksuse järele. See viib omakorda aja, raha ning tervise pillamiseni, mille paratamatuks tagajärjeks on nii füüsiline kui ka vaimne viletsus. Väärtusteadvuse adekvaatse kujunemise eelduseks on kategoorilise imperatiivi aktsepteerimine hoolimata selle kasulikkusest või kahjulikkusest. Väärtusteadvuse adekvaatse kujunemise eelduseks on samuti adekvaatne enesetunnetus. Täiskasvanu peaks teadma, mida ta teab, oskab ning suudab.

1.1.4. Väärtussüsteem ning selles orienteerumine

Elame relativismi ajajärgul, kus paljud on võimetud iseseisvaks ning kriitiliseks mõtlemiseks. 700 Eesti õpetaja uurimine näitas, et meie õpetaja ei ole valmis iseseisvalt otsustama ja vastutama (Orn 1998). Selle tulemusena on paljude inimeste jaoks kõik suhteline. On suhteline, mida keegi peab armastuseks, headuseks, usalduseks, aususeks, vaimsuseks, hariduseks, tõeks, õnneks jne. Loetletud fenomenide suhtelisust püütakse seletada või koguni õigustada tolerantsusega, sallivusega, isikuvabadusega või demokraatiaga, viimaste kohta võibolla tervikkujutlust omamata. (Russell 1932). Ilmselt on tuttavad sellised väited nagu: igal ühel on oma tõde, oma arusaamine armastusest ja õnnest, igal ühel on oma isiklik nägemus headusest ning õiglusest. Sõna “oma” võime siin käsitleda tähenduses “omamoodi”, “lemmik”. Senist loogikat jätkates võime väita järgmist: igal ühel on oma arusaamine tõe (ehk lihtsalt tõekspidamine), armastusest ning aususest. Paratamatult tõstatub siin meie ette (retooriline) küsimus: kas sõnapaaridest “oma tõde” ja “oma arusaamine armastusest” tuleb analoogselt aru saada, kui sõnapaaridest “oma auto” ning “oma maja”? Toetudes I. Kantile ja J. G. Fichteleg on alust väita, et väärtuste hierarhias orienteerumiseks on lähtealuseks absoluutne kõlblusseadus. (Döring 1947; Kant 1905; Fichte 1998).

Meie ette tõstatub pedagoogiline ja andragoogiline küsimus, milliste väärtuste ja käitumishinnangute järgi orienteeruda 20. sajandi lõpus ning 21. sajandi alguses, et üha kiirenevas tempos muutuv ühiskonnas iseseisvalt ning edukalt toime tulla, s.t. leida elu mõte, mida teostades inimene tunneks end sisemiselt õnnelikuna ning rahuldatusena? Kuidas iseseisvalt orienteeruda ühiskonna poolt kehtestatud väärtussüsteemis? “Inimeste väärtushinnanguid kujundavad oluliselt ühiskonnas aktsepteeritavad väärtused.” (Talts 1998, lk.63).

I. Kanti järgi võib südametunnistust väärtussüsteemis orienteerumisel pidada absoluutseks ning objektiivseks väärtuste selekteerijaks. Elutarkus on hüpoteetiline, selle juhtmõtteks on aus olla, kui see on kasulik. Kõlblusseadus meie südames aga on apodiktiline, tingimatu ja absoluutne. Moraal ei ole I. Kanti järgi abivahend, kasuallikas ega võiduvõti. "Kui üleüldse on midagi, mille olemasolu juba iseenesest sisaldab absoluutset väärtust, midagi, mis eesmärgina iseeneses võiks olla seaduste aluseks, siis selles ja ainult selles oleks võimaliku kategoorilise imperatiivi, see on praktilise mõistuse alus." (Kant 1905, lk.421).

Väärtushinnangud mõjutavad subjekti eluhoiakuid, käitumisnorme (-motive) ning ellusuhtumist laiemas tähenduses. Just väärtused on selleks lähtealuseks, millele toetudes oleks vaja tuletada täiskasvanute koolituse eesmärgid. Küsimus on selles, kuidas saab püsiväärtusi nagu headus, ausus, lahkus, enesekontroll väärtuste hierarhias jälle aukohale seada? Autoriteedid aitavad siin tõenäoliselt vähe, samuti seadused ja määrused. Toetume siinkohal P. Põllule, kes väidab, et "inimene tohib olla teadmata paljustestki asjadest, kuid kõlblusetult toimida ta ei tohi. Ja ainult religioossed väärtused on need, mis annavad jõudu kõlbelistelegi, millele viimased toetuvad." (Põld 1932, lk.41). P. Põld (1993) on veendunud, et ristiusk on vajalik inimeseks saamiseks, kuna ta annab elu mõttetuses vaevlevale inimesele julgust ja kindlust. Kristlikku maailmapilti eviv inimene mõistab, et elul endal on juba suur väärtus. Toetudes 700 eesti õpetaja uurimistulemustele on alust väita, et meie õpetajad on kõige madalamalt hinnanud eelkõige kristlikule moraalile omaseid väärtusi (alandlikkus, kuulekus, lunastus, Jumala arm), kusjuures taoline hinnang on jahmatavalt üksmeelne. (Orn 1998).

1.1.5. Võõrdumine kui sotsiaalne nähtus ja protsess

Võõrdumist seostatakse ebakindlusega ühiskonnas valitsevate väärtuste ja normide suhtes (Allardt 1980). Kategoorilise imperatiivi kui kogu väärtussüsteemis orienteerumise aluseks oleva apodiktalise ning objektiivse fenomeni teadliku ning tahtliku ignoreerimise tulemuseks on võõrdumine. Teadlased on võõrdumist seostanud järgmiste ilmingutega: eristumine, marginaalsus, kõige ümberhindamine rahaks, jõuetuse tunne, identiteedi purunemine, anomaalne tegevus jne. Üheks äärmuslikumaks võõrdumise vormiks on enesetapp. Võõrdumisilminguid seostatakse järgmiste põhjustega:

1. kui ühiskonna väärtuste süsteem laguneb;
2. kui ühiskonna väärtuste süsteem ise on vastuoluline.

Ühiskonna suutmatus selgitada oma põhiväärtusi, mille poole inimene võiks pürgida, on aluseks võõrdumisprotsessile. Võõrdumine tekib oluliste sotsiaalsete ja individuaalsete väärtuste puudumise tulemusena, mis juhivad inimese elu ja annavad sellele mõtte.

Sellised anomaaliad nagu kuritegevus, prostitutsioon, narkomaania, alkoholism, abielulahutused, enesetapud on võõrdumise ilmingud ning viitavad sügavatele vastuoludele indiviidi ja ühiskonna väärtuste ning normide vahel. Kuna massikultuur on agressiivne, siis nn. "massi inimene" sageli ei teadvusta väärtusi, vaid järgib oma tegevuses mõtlematult ainult teiste eeskujusid, minetades oma isikupära ning muutudes seejuures tahtmatult teiste manipuleerimise objektiks. Tegemist on andragoogilise probleemiga, kus pole piisavalt teadmisi ega oskusi eneserefleksiooniks. Refleksiooni all mõistame endast teadlikuks saamist, iseendasse pöördumist, mida võib pidada

sotsiaalse küpsuse näitajaks. Sellega võib kaasneda eristumine reaalsusest, teistest inimestest ning iseendast.

Võõrdumist võime käsitleda tahtlikkuse või tahtmatuse aspektist. Tahtlik võõrdumine ilmneb selles, et subjekt teadlikult eristub (tõmbub tagasi, võõrdub) ühiskonnast, kuna ta ei suuda (ei taha) aktsepteerida ühiskonna põhiväärtusi. Tahtliku võõrdumise põhjuseks võib olla ka see, et isikul puuduvad ühiskondlikud vahendid oma väärtustest johtuvate eesmärkide saavutamiseks. Tahtlikult võõrdunud inimesel on üldjuhul teadvustatud väärtussüsteem, sest eitav suhe teatavatesse ühiskondlikesse väärtustesse ja normidesse eeldab ka nende tundmist.

Tahtmatu võõrdumine võib johtuda olemasolevate väärtuste ja normide puudulikust teadmisest. Sellistel inimestel on üldiselt teadvustamata väärtussüsteem, mille tagajärjel nad võivad kergemini langeda ühiskondlike süsteemide manipuleerimise objektideks.

Üldistades võime väita, et

1. Väärtuseks võib olla iga objekt (materiaalne, ideaalne, kujutletud, reaalne) või nähtus, mis omab tähtsust inimesele, grupile või ühiskonnale ning mille saavutamise poole oma tegevuses pürgitakse. Väärtus on hüve, millest lähtudes valitakse ja otsustatakse;

2. Väärtussüsteemis orienteerumise aluseks on I. Kanti kategooriline imperatiiv. Kategoorilise imperatiivi kui sisemise kõlblusseaduse sihikindel aktsepteerimine loob eeldused iseseisvaks mõtlemiseks ning väärtustamiseks. See omakorda tagab isikule sisemise kindluse ning rahu. See ei sõltu väliskeskkonnas üha sagedamini aset leidvatest muutustest;

3. Väärtustamine (väärtussüsteemis orienteerumine) eeldab igal juhul väärtustavat subjekti, kes juhindub oma tegevuses kategoorilisest imperatiivist, aga mitte vastavalt ühiskonnas domineerivatest (pidevalt muutuvatest) väärtushinnangutest.

1.2. Väärtusproblemaatika käsitlemisest erinevatel ajalooetappidel

Käesolevas töös on peamine rõhk asetatud mittemateriaalsete väärtuste (ausus, headus, enesekontroll, religioossus, intellektuaalsus jne.) käsitlemisele, kuna vaimseid väärtusi on kogu ajaloos vältel käsitletud elu mõtestavate fundamentaalväärtustena. Ajaloolise ülevaatega rõhutame tõsiasja, et nägemus kõrgematest, mittemateriaalsetest väärtustest, ei ole sajandite jooksul põhimõtteliselt muutunud.

Käesolevas osas käsitleme suuri mõtlejaid, kelle filosoofilised seisukohad enne ja pärast I. Kanti kõige rohkem toetavad I. Kanti kategoorilise imperatiivi teooriat, kui keskset teooriat antud töös.

1.2.1. Antiikaeg

Antiikfilosoofide väärtushinnanguid uurides võib välja tuua sarnasused suurte mõtlejate väärtushinnangutes (vt. tabel 1).

Tabel 1. Antiikfilosoofide väärtushinnangud (Salumaa 1992; Saarinen 1996)

<i>Väärtused</i>	<i>Filosoof</i>	<i>Daatum</i>
rahulolu	Herakleitos	(544-483)
sisemine harmoonia	Empedokles	(490-430)
vaimne tegevus	Demokritos	(460-371)
õiglus, kohustused	Sokrates	(469-399)
kõlbline teadvus	Platon	(427-347)
tahe, mõõdukus, ausus	Aristoteles	(384-322)
mõistus, abielu	Stoikud	u.300a. eKr.
mõistus, mõõdukus, õiglus	Epikuurlased	u.300a. eKr.

Pütaagorlased (Philolaos, Archytas- ca 500 a. eKr.) väärtustasid oma praktilises kõlblusõpetuses aukartust vanemate, ülemate, seaduste ja isamaa ees. (Salumaa 1992, lk.20). Antiikfilosoofide väärtuskäsitlusele (Saarinen 1996; Salumaa 1992) toetudes on alust väita, et ainult tõelist enesetunnetust eviv inimene saab olla tõeliselt hea ja

vooruslik. Õiglane saab olla see, kes selgesti teab, milles seisavad tema kohustused teiste inimeste suhtes.

Sokratese jaoks ei olnud välise ja ainelise heaolu taotlemine primaarne. Ta pidas oluliseks hinge eest hoolitsemist. “Väärtused olid Sokratesele objektiivsed.” (Saarinen 1996, lk.20).

Platon näeb vooruses midagi kaasasündinut. Voorused asuvad tema arvates kõlbelises teadvuses. “(...) väärtustel ja hüvedel on objektiivne alus, millele saab püstitada pädeva moraaliteooria.” (Saarinen 1996, lk.32). Tänapäeva väärtuseetika baseerub suuresti Platoni voorusõpetusel.

Eetika kui filosoofiline distsipliin algab *Aristotelesega*. Tema jaoks on voorus oma laadilt hoiak, mis määrab iga inimese üksiku teoakti kui ka kogu tegevuse. “Iseloomu voorusteks on näiteks mõõdukus, ausus, sõbralikkus.” (Saarinen 1996, lk.70). Antud hoiaku omamise eelduseks on eesmärgi selge tunnetamine. Aristoteles peab voorusi kui hoiakuid tahtevaldkonda kuuluvateks. Neid sisemisi hoiakuid saab arendada ja tugevdada harjutamise teel. Isikul peab olema võimalus valida ilma ühegi kõrvalmõjuta. Väärtused on oma olemuselt objektiivsed. Väärtused teadvustanud isik on võimeline valida ning teostama väärtuslikku keskmist kõigis asjus. Millistest allikatest me oma naudingud ammutame, see määrab ka meie käitumise. Aristotelese järgi kasvab õige nauding välja tegevusest (Aristoteles 1798). Mida enam saab mõtestatud tegevus subjekti olemuseks, seda suurem nauding teda saadab. Aristotelese järgi on inimesel väärtus, kui ta on pühendunud kindlale tegevusele. Nauding omakorda tõstab tegevusindu. Kes teeb oma tööd rõõmuga, hindab oma asju teravamalt ning töötab täpsemalt.

Kombekus tekib harjumuse kaasabil. Kombekast harjumusest peab saama tahteakt. Filosoof on arvamusel, et igal inimesel on eeldusi vooruslikuks käitumiseks. Tahte aluseks peab aga olema vabatahtlik tegevus. Tahet pole võimalik kõrvalseisjal õpetada. (Jodl 1912, lk.42-45).

Stoikud (Zenon, Kleanthes, Chrysippos, Seneca) olid veendunud, et voorus kui väärtus on ainus vahend õnne saavutamiseks. Stoikute arvates saab õnnelik olla vaid vooruslik elu. Stoikud usaldasid väärtustamisel oma mõistust, kuna targale inimesele on tema eluõnn kindlustatud. Tark väärtustab mõõdukust, kuna ta ei lase millelgi enda üle isandaks saada. Rumal inimene elab välismõjudest ergutatud tungide, ihade ja himude ajel, ega saavuta seepärast iialgi vajalikku rahu, tasakaalu ning õnne (Jaspers 1988, lk.165-167). "Tark ei seo end millegagi siin maailmas. Ta ei lase millelgi enda üle isandaks saada." (Salumaa 1992, lk.166). Sellest tulenevalt on alust väita, et mitmesugused tungid, himud ning ihad nagu rikkus, võim, ahnus dikteerivad madalamaid väärtusotsustusi.

Epikuurlased (Hermarchos, Kolotes, Apollodoros) tõdesid, et tõeline nauding seisneb vaimses naudingus. Arukus oli nende poolt vaadatuna oluline seetõttu, et see vabastab inimese eelarvamustest, rahutuks tegevaist, tühiseist kujutlustest ja soovidest, mis kõik häirivad meelerahu (Pöld 1993, lk.184-185). "Epikuurlust on peetud elutarkuse või elukunsti õpetuseks." (Salumaa 1992, lk.187).

Antiikfilosoofias fikseeritud põhimõtted on olnud nii- või teistsugusel määral mõõduandvaks kogu filosoofilise mõtlemise ajaloos tänapäevani. Antiikfilosoofia on aluseks filosoofilise probleemiseade omapära ning iseloomu paremaks mõistmiseks.

Antiikne filosoofia haarab kõiki inimlikule mõtlemisele tähtsaid ning lahendustvajavaid küsimusi nagu: kes on inimene? Milles seisab tema olemasolu mõte

ning otstarve? Pikka aega köitis antiiksete mõtlejate meeli inimese kõlbelise elu olemus ning selles sisalduvad eetilised väärtused. “Eetika ja sellega paratamatult seostuv praktiline elufilosoofia olid ühtlasi selleks kanaliks, mille kaudu filosoofiline mõtlemine leidis tee laiematesse hulkadesse.” (Salumaa 1992, lk.250). Üldistades antiikfilosoofide seisukohti on alust väita, et õnne seisund ja sisemine hingerahu on saavutatav kõrgemate väärtuste teostamise teel. See tähendab midagi enam kui üks toredasti veedetud tund, kus inimene andub silmapilgu naudingule.

1.2.2. Keskaeg. Patristiline ja skolastiline ajastu.

Keskaja suurte mõtlejate (Augustinus, Aquino Thomas, Meister Eckhart, Johann Tauler, Martin Luther) väärtushinnanguid uurides võib välja tuua järjepidevuse, mille kohaselt kõige enam väärtustati Pühakirja fundamentaalväärtusi nagu: usk, lootus, armastus. Keskaja aatelise õhkkonna teoreetiline võtmeküsimus puudutas mõistuse ning usu suhet. Keskaegses mõtlemises domineeris autoriteedi küsimus. Selleks autoriteediks oli Piibel, kust ammutati elu mõtestavaid väärtusi. Alljärgnevale tabelile toetudes ilmneb, et patristilise ja skolastilise ajastu suurte mõtlejate väärtushinnangud on sarnased Pühakirja fundamentaalväärtuste tasandil. (vt. tabel 2).

Tabel 2. Patristilise ja skolastilise ajastu filosoofide väärtushinnangud (Salumaa 1993)

<i>Väärtused</i>	<i>Filosoof</i>	<i>Daatum</i>
ligimesearmastus, ausus, õiglus	Augustinus	(354-430)
usk, lootus, armastus	Aquino Thomas	(1225-1247)
usk, lootus, armastus	Meister Eckhart	(1260-1327)
mõõdukus	Johann Tauler	(1300-1361)
usk, lootus, armastus	Martin Luther	(1483-1546)

Augustinuse (1993) ajal peeti alaväärtuslikuks seda, kui inimene käitus vastavalt oma loomupärastele himudele ja ihadele. Kõrgelt hinnati kannatlikkust, loobumist, elupuhtust ja ligimesearmastust. (Kõneldes armastusest, peeti silmas eelkõige “agape”t, tingimusteta ligimesearmastust).

Kogu tunnetuse aluseks oli usk. “Usk kui selline ei tähenda mingi juhusliku objekti tunnustamist, mitte mingit religioosset, ebamäärast “uskumust” (...) või omal valikul fikseeritud objekti, vaid andumuslikku kuuletumist teatud kindlasse tõsiasjusse, antusse. (...) Uskuda võib inimene palju, kuid tõelisele ja väärtuslikule jumalatunnetusele viib teda ainult üks, teatud kindlate antustega seotud usk.” (Lewis 1992, lk.61).

Ligimesearmastus oli Augustinuse eetiline ideaal, kuna ligimesearmastus ei ole passiivne, nautlev eluhoiak, vaid aktiivne armastustegu (armastusega tehtud tegu). Armastusteole omistati suur väärtus, kuna siin ei küsita, mida ja kui palju ma selle eest saan. Augustinuse veendumuse kohaselt on armastus kõigi väärtuste kogusumma. Oma ligimesse armastusväärselt suhtuv isik on endastmõistetavalt ka vapper, aus ja õiglane.

Ka Augustinus oli arvamusel, et iga inimene omab loomu poolest kalduvusi mingile voorusele.

Tomistliku eetika järgi asuvad moraaliseadused ja -normid inimese südametunnistuses. A. Thomas on veendunud, et Jumal on kõige väärtuste ja hinnangute absoluutne alus. “Jumalat on vaja, et väärtustel ja hinnangutel oleks alus.” (Saarinen 1996, lk.34). Thomas väidab, et südametunnistus õpetab inimesele, kuidas vahet teha hea ja kurja vahel. (Jodl 1912-1920, lk.111). Tema arvates on vooruste teostamine õpitav ning harjutatav. Enesearengu aspektist vaadatuna on seda oluline rõhutada ka andragoogilises kontekstis.

Saksa filosoofiakeele alusepanija *M. Eckharti* arvates on armastus kõrgeim väärtus, kuna ta peletab inimhingest kartuse. Armastus on surmast tugevam, sellepärast peab kogu inimelu koosnema armastustegudest. Usku peab *M. Eckhart* tunnetuse vooruseks, lootust tahte vooruseks ning armastust tundeelu reguleerivaks vooruseks. (Jaspers 1988).

Eckharti õpilane *J. Tauler* on epikuurlastega samal seisukohal, kui ta väidab, et “tõeliselt väärtuslik vooruslikkus tähendab esmajoones mõõdupidamist ning on oma olemuselt kesktee äärmuste vahel.” (Jaspers 1988, lk.130).

Pühakirja vaieldamatut autoriteeti tõstis kõige enam esile renessanssiajastu usureformaator ning saksa kirjakeele alusepanija *M. Luther*.(1827; 1988). Ta toetub, sarnaselt oma eelkäijatele *A. Thomasele* ja *M. Eckhartile*, Piibli fundamentaalväärtustele: usule, lootusele, armastusele ning õiglusele. *M. Luther* juhtis tähelepanu riigi moraalsele ning eetilisele kaosele, millest väljapääs on võimalik üksnes nimetatud fundamentaalväärtuste teadvustamise ning teostamise kaudu nii riigijuhtide kui ka lihtrahva tasandil. *M. Luther* tõdes, et kui kõrgemal tasandil midagi ei muutu, pole põhimõttelisi muutusi oodata ka pööbli väärtushinnangutes.

Keskaegne mõttemaailm kandis oma ajastu pitsarit. Seetõttu võime väita, et see mõtteperiood oli oma vormilt peaaegu ainulaadselt kristliku mõtlemise periood. Filosoofia pidi teenindama teoloogiat kui ülimalt teadust. Keskaegses mõtlemises hinnati individuaalset usku ja kaemuslikku külge.

Ajastut Augustinusest M. Eckhartini iseloomustab Pühakirja suhteline autoriteet. (Jaspers 1957). M. Lutheri ajal saavutas Pühakiri enneolematu autoriteedi. (Luther 1827). M. Luther kutsus inimesi üles oma elus juhinduma Pühakirja väärtustest- usust, lootusest ning armastusest. Usk oli sõna otseses mõttes kõigepealt kui kogetav, jõuduandev, inimest sisemiselt uuendav ning vaimse ja kõlbelise roiskumise eest kaitsev “Jumala vägi”, mis inimest haaras. See “vägi” valdas teda sootuks teisiti ning sügavamalt kui mingi “uus õpetus” või uudne maailmavaateline ideoloogia.

1.2.3. Keskaeg. Humanismi ajastu

Humanismi kui keskaja uut kultuuriliikumist iseloomustab maise elu ja selle hüvede teadlik tunnustamine iseseisvate väärtustena. Humanismiajastut iseloomustab renessanss viljeles klassikalist antiikkultuuri, mille eesmärgiks oli taaselustada antiikse kultuuri pärandit. Renessanssiajastut iseloomustab loobumine autoriteedist - eriti Pühakirja ja Aristotelese autoriteedist. Rõhutati huvi looduse ning loodusteaduste vastu.

Alljärgnevas tabelis anname ülevaate suurte mõtlejate väärtuseelistustest 16.sajandist kuni 20. sajandi alguseni. Tabelile toetudes on alust väita, et humanismi ajastul peeti esmatähtsaks tarkust ning vaimsust. (vt. tabel 3)

Tabel 3. Humanismi- ja uusaja filosoofide väärtushinnangud (Kant 1905; Fichte 1988; Schopenhauer 1994; Schweitzer 1984; Nietzsche 1993; Künnapas 1992).

<i>Väärtused</i>	<i>Filosoof</i>	<i>Daatum</i>
tarkus, headus	Francis Bacon	(1561-1626)
mõtlemine	Rene Descartes	(1569-1650)
tarkus,	Benedictus de Spinoza	(1632-1677)
tagasihoidlikkus		
mõistus	John Locke	(1632-1704)
mõistus	Voltaire	(1694-1788)
individuaalsus,	Jean Jaques Rousseau	(1712-1778)
vabadus, isetegevus		
tahe, sisemine	Immanuel Kant	(1724-1804)
moraalseadus		
tahe, südametunnistus,	Gottlieb Fichte	(1762-1814)
armastus		
vaimsus, tervis, tahe	Artur Schopenhauer	(1788-1860)
vaimsus, tarkus, tahe	Albert Schweitzer	(1875- 1965)
vaimsus, usk	Sören Kierkegaard	(1813-1855)
enesevalitsemine	Friedrich Nietzsche	(1844-1900)

Humanismiga opositsioonis olnud inglise riigitegelane ja filosoof *F. Bacon* väärtustas kõrgelt teadmist kui jõudu. (1969) F. Bacon hindas kõrgelt raamatutes sisalduvat tarkust. Ta oli seisukohal, et raamatuis me keskusteleme tarkadega nagu tegelikus elus rumalatega. F. Baconi jaoks oli headus suurimaks väärtuseks. “Selleta oleks inimene vaid askeldav, pahatahtlik ning armetu olevus, mitte parem roomajatest. (...) Kalduvus head teha peitub sügavalt inimloomuses” (Subbotin 1980, lk.95). Mõningate allikate põhjal pidas F. Bacon armastust suurimaks väärtuseks, (...) mille kohta ühtlasi väidetakse, et polevat vaja millalgi karta selle üleküllust. Kuna see ülim voores võib ilmned a ainult tegudes, siis peetakse aktiivset elu väärtuslikumaks kontemplatiivsest.” (Salumaa 1997, lk.31). Eetika juures tuleb arvestada konkreetseid tegusid, nagu seda on kasvatus, harjumused, lektüür, kehtivad seadused ja kombed.

Suhtlemisel kaasinimestega pidas F. Bacon oluliseks mõõdukat keskteed siiruse ja vaikimisoskuse vahel.

1.2.4. Uusaeg- Ratsionalism. Empirism. 16.-20.sajand

Uusaja filosoofiline mõtlemine algab renessanssajastuga. Oli tulnud aeg murda välja senisest mõistetesüsteemist. Oli tulnud aeg rajada tee uuele teadusele. Keskaja maailm oli end ammendanud.

R. Descartesest sai uusaja filosoofia rajaja. Tema arvates oli kõik kaheldav. Lähtuma pidi eeltingimustevabast mõtlemisest. Samas mõistuse jõu piire ei tunnistanud.

Suure mõtleja *R. Descartes'i* järgi oli mõtlemine sama, mis kahtlemine, arusaamine, taipamine, jaatamine, eitamine, fantaseerimine, tahtmine. Mõtlemine oli olemise aluseks (*Descartes 1962*). Tõmmates paralleele tänapäeva Eesti arenguga, on alust väita, et olemise aluseks on mõtlematu tegutsemine. *R. Descartes* aga tõdeb, et ainult mõtlemise ja mediteerimise teel on võimalik jõuda tõeni.

Toetudes *R. Descartese* filosoofiale väärtustas ka juudi päritolu süstemaatik *B. Spinoza* (1919) mõistust ja mõtlemist olemise alusena. Ka tema jaoks oli mõtlemine primaarne ning fundamentaalne. Subjekt avastab iseennast ning maailma eelkõige abstraktse ning iseseisva mõtlemise teel.

Sellest lähtuvalt fikseerub ka meie aja pedagoogide ja andragoogide üks põhiülesannetest: kuidas aidata õppijaid tasemele, kus nad oleksid suutelised iseseisvalt mõtlema ning väärtustama hakkama. *B. Spinoza* (1919) tõdeb, et mõistuse abil võib kõike tunda õppida, et intellekt suudab oma mõtlemisega haarata tõelist tegelikkust lõpuni. Ainus püsiv õnn on tarkuse taotlemine ja mõistmisrõõm. *B. Spinoza* imetleb

tagasihoidlikkust ning põlgab uhkust. Uhkus võib osutada suureks barjääriks pideva enesetäiendamise teel. Ollakse arvamusel, et olemasolevatest teadmistest ja oskustest piisab. Keegi ei kõnele muust, kui ainult omaenese suurtest tegudest ja teiste vigadest.

Empirismi ehk kogemusfilosoofia alusepanija *J. Locke* peab sarnaselt *B. Spinozale* ja *R. Descartesele* õigust toimida oma mõistuse järgi kõrgeimaks väärtuseks. *J. Locke*le toetudes võime väita, et subjekti jaoks on primaarne intuiitivne teadmine, see tähendab - midagi ei ole mõistuses, mis varem poleks olnud meeltes. Kogemus on kriteerium, mis määrab meie uskumuste tõesuse või mittetõesuse.

Prantsuse valgustusfilosoof *Voltaire* (pärisnimega *Francois Marie Aronet*) väärtustab ainult neid tõdesid, mida on võimalik loogiliselt või katseliselt tõestada. “Ratsionalistina seada elu ülimaks eesmärgiks vabastada inimese vaim eelarvamustest, usulisest fanatismist ja sallimatusest. (...) Ta oli veendunud mõistuse võimes muuta elu paremaks ja õiglasemaks.” (Kirchner 1991, lk.159).

Mõistus ning mõtlemine olid valgustusaja filosoofia lähtekohtadeks.

Prantsuse romantismi eelkäija, *Voltaire* suurim vastane *J. J. Rousseau* pidas oluliseks inimese tundeelu ning kuuletumist oma südame argumentidele. Inimesed võivad *J. J. Rousseau* järgi kuulda Jumala häält oma südames. (1997). *J. J. Rousseau* tõdeb, et mõistus peab kuuletuma tundmustele ehk südame argumentidele. Pedagoogilisel tasandil peab ta esmatähtsaks individuaalsust, vabadust ning isetegevust.

Ratsionalistide ning empiristide (*Leibniz-Wolff* contra *Locke-Hume*) vaidlusküsimuses, mis on primaarne, kas mõistus või kogemus, pakkus omapoolse versiooni välja 19.sajandi suur saksa filosoof *I. Kant*.

I.Kant pärines sügavalt kristlikust kodust ning tema usulised veendumused kujundasid oluliselt ka tema filosoofiat. Ta pidas oluliseks kaitsta ristiusu põhialuseid.

Üldistades I. Kanti teooriat võime väita, et kategoorilise imperatiivi praktilised käsud on vabad empiirikast ning kehtivad üheaegselt kõigi inimeste jaoks. Ülimat põhimõtet, mida I. Kant oma moraaliteoorias tunnustab, kutsub ta kategooriliseks imperatiiviks. Jumala idee baseeruv kategooriline imperatiiv (erinevalt hüpoteetilisest imperatiivist, kus imperatiivi käsud kehtivad vaid teatud *tingimustel*- näit. Et vanaduses mitte känguda, tuleb nooruses kokku hoida) on absoluutne, objektiivne ning kiusatuse või valiku korral vältimatult tekkiv “praktilise mõistuse hääl”. Kõik inimesed teavad, mis on õige ja väär. Me ei tea seda mitte seetõttu, et oleme seda õppinud, vaid sel põhjusel, et see teadmine peitub meie mõistuses. See tähendab, et mõistus võib meile igal ajal öelda, mis on kõlbeliselt õige või väär. Tahte vabadus teeb võimalikuks kategoorilise imperatiivi, kuna vaid vaba ratsionaalne olend saab olla moraalne. Tema arvates oli inimese kõlbluse seisukohalt hädavajalik eeldada, et Jumal on olemas ning et inimesel on vaba tahe. (Kant 1905; Kant 1920; Döring 1947). Moraaliprintsiipide üle arutledes on I. Kant seisukohal, et tahtele tuleb anda üldise seadusandluse vorm. I. Kanti kuulus ütlus on: toimi nii, et sinu toimimise põhimõte võiks ühtaegu kehtida üldise seadusena. I. Kant väidab, et kategooriline imperatiiv on vaba igasugusest empiirikast. Iga inimene leiab selle apriorselt oma mõistuses. Kategooriline imperatiiv on kogu moraali “põhiseadus”. Sellest tulenevalt peab subjekt toimimisel lähtuma järgmistest põhimõtetest: kas põhimõte, mille järgi ma oma tahet määratlen võiks samaaegselt kehtida üldise seadusena? Kas ma tahan, et kõik inimesed toimiksid samade põhimõtete järgi? Kui keegi on kahevahel, kas valetada või mitte, siis sel juhul tuleb endalt küsida: kas ma tahan, et kõik valetaksid? I. Kant (1905; 1956) on veendunud, et moraalse olekusena on igal inimesel jõudu aktsepteerida oma sisemist moraaliseadust. Kuigi Jumala olemasolu ei ole tõestatav, arvab I. Kant näiteks meie moraalitaju toetuvat

Jumala idee (Döring 1947). I. Kant on seisukohal, et moraali kindel alus säilib muutumatuna ning absoluutselt. Sellest tulenevalt moraal ei vaja kogemusel põhinevat kinnitust. Filosoofi jaoks oli fundamentaalse tähtsusega toimimise motiiv. Kui keegi osutab teisele abi sellepärast, et ühiskond ootab korralikult indiviidilt vastavat käitumist, siis subjekt käitub küll seadusekohaselt, kuid mitte moraalselt, kuna tahteakt ei johtu sisemisest moraalseadusest. Antud juhul ühiskonna moraalseadus kattub indiviidi sisemise moraalseadusega. Kuna ühiskonna moraalnormid ning väärtushinnangud muutuvad, tuleb I. Kanti tõdemuse kohaselt oma toimimisel lähtuda kategoorilisest imperatiivist kui muutumatust fenomenist. See on I. Kanti eetika tuum.

Ajaloolisest aspektist väärtusproblematikat käsitledes leiame eelnevaga seoseid ka I. Kanti lähima järglase *G. Fichte* filosoofias. G. Fichte (1988) on veendunud, et südametunnistus ja tahe on väärtusteadvuse adekvaatse kujunemise aluseks. G. Fichte (1988) väidab, et tõde asub südametunnistuses. “Tema, see minu südametunnistuse hääl ütleb mulle igas minu olemasolu eriolukorras, mida mul tuleb selles olukorras kindlasti teha, mida vältida; kui ma teda ainult tähelepanelikult kuulan, saadab ta mind läbi kõigi mu elujuhtumuste. (...) Teda kuulata, talle ausalt ja siiralt, ilma hirmu ja keerutamiseta kuuletuda, see on minu ainus määratlus, see on kogu minu olemasolu otstarve. (...). Ainuüksi need südametunnistuse käsud toovad tõde ja reaalsust minu kujutlustesse.” (Fichte 1988, lk.105).

G. Fichte näeb tahet ja südametunnistust vastastikkuses seoses. “Mu tahe kuulub mulle ja ainus, mis kuulub täiesti mulle ja sõltub minust endast ja tema kaudu olen ma juba nüüd kaaskodanik vabaduse ja iseenesliku mõistuse tegevuse riigis. Milline on tahte määratlus, (...) seda ütleb mulle iga silmapilk südametunnistus. Ma tahan nagu ma

pean. (...) Ma pole vastutav edu, vaid ainult tahte eest.” (Fichte 1988, lk.130-132).

Südametunnistus ajendab inimest taotlema kõrgemaid väärtusi ning eesmärke.

G. Fichte oli M. Lutheriga samal seisukohal, et elu ilma armastuseta oleks surm ja häving.

Inimese vaimust väärtustav *A. Schopenhauer* (1994) väidab, et tähtsam sellest, mida me omame, on see, kes me oleme. Antud väide kätkeb endas käesoleva sajandi lõppu iseloomustavaid aktuaalseid probleeme, kus omamine on olemisest üha tähtsamaks muutumas. Ka filosoofi päevil tegeldi enam rikkuse kogumisega kui vaimuharidusega: “(...) sisemine tühjus, mis end reedab alatises erksa tähelepanus kõigi, isegi väikseimate maailmasündmuste vastu. See sisemine tühjus on igavuse tõeline läte. (...) Peamiselt sellest sisemisest tühjusest johtub aga tarve seltskonna, meelelahutuse ja igat laadi luksuse järele, mis paljusid viib pillamisele ja sealt viletsusse.” (Schopenhauer 1994, lk.20).

Õnnelik on see inimene, kellele piisab oma sisemisest rikkusest ja kes vajab oma meelelahutuseks väga vähe. Mitteintellektuaalseid naudinguid peetakse madalamat laadi naudinguteks, kuna vaimsete huvidega inimene elab oma tavalise elu kõrval veel intellektuaalset elu. See saab talle aegamööda peamiseks eesmärgiks.

A. Schopenhauer nimetab vaimsete vajadusteta inimest filistriks, kelle elu kõrgpunktiks on austrid ning šampanja ja elu eesmärgiks selle hankimine, mis soodustab kehalist hüveolu, balle, teatrit, seltskonda, kaardimängu, hasartmängu, võiduajamisi, naisi, joomist, reisimist jne.. Miski sellist inimest ei rõõmusta ega eruta. Kokku puutudes vaimsete võimetega äratavad nad temas pigem vastumeelsust, isegi viha, sest ta tunneb kadedust, mida ta püüab varjata ja isegi enda ees salata. Kõigi

filistrite suureks hädaks on, et vaimsed väärtused ei paku neile mingit ajaviidet, vaid igavusest pääsemiseks vajavad nad alati käega katsutavaid lõbusid.

Eeltoodule toetudes on alust väita, et 21. sajandisse suunduv inimene oma põhiolemuselt 18.-19.sajandil elanud inimesest ei erine. Vaimsete väärtuste teostajad on olnud alati vähemuses.

A. Schopenhauer on seisukohal, et üksindus on vabaduse eelduseks. “Täiesti ta ise olla tohib igaüks seni, kui ta on üksi, ainult üksi olles ollakse vaba. (...) Sest üksinduses olles tunneb armetu kogu oma armetust, suurvaim kogu oma suurust, lühidalt, igaüks end sellisena, nagu ta on.” (Kirchner 1991, lk.106) Sarnastel seisukohtadel on ka F. Nietzsche ja M. Heidegger, kui nad väidavad, et “iseendaks saada, end ületada (...) ning jõuda oleva olemise mõistmiseni on võimalik vaid vaikuses ja üksinduses.” (Liimets 1997).

Filosoof peab takistuste ületamist elu täisnaudinguks. A. Schopenhauer väärtustab inimese tervist (kui füüsilise, vaimse ning sotsiaalse heaolu seisundit) kui vitaalset väärtust. Tervis kaalub üles kõik välised hüved, et terve kerjus on tõenäoliselt õnnelikum kui haige kuningas. “Koos tervisega muutub kõik naudingu allikaks (...). Siit aga järeldub, et suuremaid rumalusi on oma tervise ohverdamine, olgu see kasvõi sissetuleku, ametikõrgenduse, õpetatuse või kuulsuse pärast, rääkimata iharusest või põgusast naudingust, pigemini tuleb neid kõiki tervisest vähem tähtsaks pidada.” (Kirchner 1991, lk.17).

Sarnaselt I. Kantile (1905) ja G. Fichte (1988) on ka A. Schopenhauer (1994) seisukohal, et tahe on maailma tõeliseks olemuseks. “Tahe on meie tugev pime mees, kes kannab oma õlul jalutut nägijat. Me ei taha midagi sellepärast, et meil oleks põhjust tahta, vaid me leiutame põhjusi sellepärast, et me seda tahame.

Mälu on tahte teenija ja tahte igavene vaenlane on surm. Iseenesest pole tahtel mingit eesmärki, kuid ta asetab endale selle. Kui tahe ei saavuta endale teatud eesmärki, tekib kannatus. Ei saa olla täielikku võitu pahede üle, kuni tahe pole täielikult alistatud teadmusele ja intellektile.

A. Schopenhaueri järgi on ilma vaimsete huvideta inimene oma elu pillaja, aja raiskaja ning tervise hävitaja.

Üliinimese teooria alusepanija *F. Nietzsche* eelistab (1993) sarnaselt oma eelkäijatele vaimuvara materiaalsele rikkusele. *F. Nietzsche*ga algas moraali ja väärtuste halastamatu ümberhindamine. *F. Nietzsche* pidas muusikat omaette väärtuseks.

Südametunnistus olevat omane juutlusele, kristlusele, kodanlusele ja demokraatiale. Primaarne oli *F. Nietzsche* jaoks enesevalitsemine. Kuigi *F. Nietzsche* elukäsituse keskne mõiste oli võimutahe, sünnitavad alles enesevalitsemine ja enesedistsipliin, nende oskuslik suunamine, võimutahte selle võimsaimal kujul. (*Nietzsche* 1993; *Saarinen* 1996).

F. Nietzsche oli veendunud, et alles hinnanguis selgub väärtus ja ilma hindamiseta oleks olemasolu kui tühi pähklikoor (*Nietzsche* 1988).

F. Nietzsche eesmärk (sarnaselt *A. Schweitzer*ile) oli kirjeldada ideaalset, iseseisvat, sõltumatut, uut loovat inimest. *F. Nietzsche* üliinimene- see on ületatud ehk iseendani jõudnud, iseendaks saanud, iseendale mõõduks olev inimene.

Arst, teoloog ja filosoof *A. Schweitzer* läheneb väärtusprobleemataikale kultuuri ja eetika seisukohalt. 19.sajandi kultuuri tasandil ilmnenud nähtused on võrreldavad meie kaasaja kultuurinähtustega. *A. Schweitzer*i teooria kohaselt on vabad inimesed kultuuri eelduseks, kusjuures sõnal "vabadus" on laiem tähendus kui lihtsalt antonüüm sõnale "vangis", "kinni", või "seotud". Ta näeb vabadust seoses mõtlemisvõimega, pidades

viimast inimese vaimseks algeks. Andragoogilised ja pedagoogilised probleemid ilmnevad iseseisva ning abstraktse mõtlemisvõime puudumisel. A. Schweitzer, nagu teisedki loogilist ning iseseisvat mõtlemist väärtustavad filosoofid, tõdeb, et mõtlemine ja keskendumine on paljude indiviidide jaoks komplitseeritud. Toetudes elu reaalsusele on alust väita, et inimene eelistab olla mittemõtlev, lasta teistel enda eest mõelda. A. Schweitzer on veendunud, et mittemõtlevad ei otsi haridust, vaid erinevaid ajaviiteid, mis esitavad vähem vaimseid nõudmisi. Väärtusi ja väärtustamist ei saa käsitleda lahus mõtlemisest. A. Schweitzeri nägemus tolle aja inimesest sarnaneb nägemusega meie kaasaja inimesest. “Mõttelagedus on saanud tänapäeva inimesele teiseks loomuseks. See nähtub näiteks seltskondlikust läbikäimisest. Endasarnasega juttu ajades järgib ta seda, et jutt püsiks üldistes tähelepanekutes ega areneks tõeliseks mõttevahetuseks:” (Schweitzer 1984, lk.13).

Paljud loobuvad mõtlemast vabade isiksustena. Sealjuures minetatakse oma individuaalne eripära, mille tulemusena lähtutakse oma tegevuses vaid üldsuse poolt heakskiidetud tõekspidamistest. A. Schweitzer kinnitab, et minevikus antud väärtusliku vastu pole meil eriti palju huvi. “Mineviku suuri vaimseid saavutusi registreeritakse mõistmatult. Puudutada me ennast neil ei lase. (...) Meil on väärtust vaid sellel, mida saab ühendada meie praeguste plaanide, kirgede, tunnete ja esteetiliste meeleoludega.

(...) Meie aja materialism pöörab vahekorra vaimse ja tegeliku vahel pea peale.” (Schweitzer 1984, lk.27).

Määravaks instantsiks on vaim, kelle ülesandeks on maailmavaate loomine. Määratletud maailmavaate puudumine üksikisiku tasandil avaldab hukutavat mõju kogu inimühiskonnale.

Mõistus määrab inimese vaimse olemuse, kus tunnetus ja tahe on omavahel seotud. A. Schweitzerile toetudes on alust väita, et tahet tuleb rakendada vastavalt sisetunnetusele. Sisetunnetuse eiramine viib filosoofi arvates fantaseerimiseni.

“Õhtumaa vaimu taasärkamine peab niisiis algama sellest, et haritud ja harimatud meie hulgas peavad saama teadlikuks oma maailmavaatetusest ning tajuma selle seisundi koletuslikkust. Igasuguse väärtusliku vaimse elu algus on kohkumatu usk tõesse ja tema avalik tunnistamine.” (Schweitzer 1984, lk.54). Tõe ja õiguse vundamendiks on humaansus, vaimse elu aluseks aga eetilisus. Viimast defineerib A. Schweitzer kui aukartust elu ees. Ühiskonnas, kus domineerib materialistlik-pragmaatiline maailmavaade, ei ole eeldusi vaimu arenemiseks. Meie kultuuri kui massikultuuri areng on võrreldav 19. sajandi lõpu kultuuri arenguga. “Hingelise kultuuri puudumine viib kohutava agressiivsuseni. Me oleme muutunud agressiivseks, kogu inimkond. Mitte üks rahvas, vaid kõik. Kui kõik läheb nii nagu praegu, ei arene humanitaarkultuur, vaid agressiivsus, ka meie hakkame kajakate kombel prügimäel elama. (...) Massikultuur on agressiivne.” (Tuulik 1995, lk.24). “Meie kultuuri õnnetuseks on see, et materiaalselt on ta palju tugevamini arenenud kui vaimselt. (...) Kõige üldisem oht, mille materiaalsed saavutused kultuurile kaasa toovad, seisneb selles, et tänu elutingimustes toimunud murrangutele muutub suurel hulgal vabu inimesi mittevabadeks.” (Schweitzer 1984, lk.71-72). M. Heidegger nimetab massiinimest “substantsiks, kes kunagi pole tegelikult tema ise ja keda võib iga hetk kestahesteisega asendada. *Man* - (tuletatud saksakeelsest umbisikulisust väljendavast partiklist *man*) see on keskpärane ja stereotüüpne inimene, kes on lahustunud kommunikatsioonide ja massiinfovahendite impersonaalsuses ja keda täidab pidevalt vajadus kõnelda, üha lobiseda ja lobiseda, et luua endale illusioon oma elu tõelikkusest, aimamata, et

tegelikult koob ta oma lobaga enese ümber üha tihedamat võrku.” (Liimets 1997, lk. 30-31)

A. Schweitzer on veendunud, et inimese tõeline õnn seisneb eelkõige vaimsete väärtuste teadvustamisel ning teostamisel. Vastavaks teotsemiseks saab subjekt ajendid südametunnistusest. Inimestele on antud tahtevabadus ning oma südames ja mõistuses me avastame kõlblusseaduse, mis on määratud üksikindiviide ja inimkonda täiusele viima.

Kui me enam tõsiselt ei esita inimkonnale vaimse progressi nõuet, langeme ohvriks pessimismile. Optimistlik maailmavaade pääseb alles siis mõjule, kui isiku tasandil domineerib mõtlema maailmavaade. Filosoof jõuab tõdemuseni, mille kohaselt “eetiliseks saada tähendab tõeliselt mõtlema hakata. Mõtlemine on minus aset leidev võitlus tahte ja tunnetuse vahel.” (Schweitzer 1984, lk.264). A. Schweitzer (1984) on veendunud, et paljud üksikindiviidid peavad hakkama oma elu üle järele mõtlema. Inimesed unustavad mõtlemise, sest elementaarne mõtlemine iseenda üle on neile võõraks jäänud. Abi võib tulla ainult sellest, et loobume võimust, mis on antud meile üksteise vastu. Nii riigi kui indiviidi tõeline jõud on vaimsuses ja eetilises. Filosoof on seisukohal, et antud jõudu võime ammutada evangeeliumist, kus domoneerib eetiline õpetus. Kristlik maailmavaade aitab vabaneda pessimistlikust maailmavaatest. Kristlike baasväärtuste (usk, lootus, armastus) teadvustamine ning teostamine võib säästa ühiskonda materialismi ning pragmatismi hukutavast mõjust. Sellest pääsemine ei tulene abinõudest, vaid uutest mõttelaadidest.

Massiühiskonna negatiivset mõju üksikindiviidile tõi esile ka eksistentsialismi juhtivfilosoof *S. Kierkegaard*. Ta elas ajastul, mil vaimsust peeti kogu olemise aluseks. S. Kierkegaard oli veendunud, et vaimsuses seisneb eksistentsi tuum ning kandejõud.

Filosoof aitas inimestel leida iseennast. Ta oli seisukohal, et lahendus kõikidele probleemidele seisneb usus Jumalasse. Ilma Jumalata upub inimene oma argipäeva pisimuredesse ja kujuneb isetuna ainult massiühiskonna arvuliseks üksuseks. Seeläbi on ohustatud inimese tuumväärtus - tema ise. Filosoofi väite kohaselt teevad need inimesed kõike harjumusest kaasa, vaevumata millegi üle mõtlema. Selle tulemusena jääb isik üksnes teiste jäljendajaks.

Uusaja filosoofide väärtushinnanguid uurides võib väita, et tolleaegses humanistlikus ühiskonnas väärtustati eelkõige mõistust ning mõtlemist. Tolleaegset mõtlemist iseloomustab võitlus kahe vastandliku maailmavaate, empirismi ning ratsionalismi vahel. Arutleti selle üle, mis on primaarne, kas kogemus või mõistus. Selles vaidlusküsimuses pakkus välja omapoolse nägemuse I. Kant, kelle arvates kõige aluseks on absoluutne, objektiivne ning kiusatuse või valiku korral vältimatult tekkiv empiirikast sõltumatu fenomen, mida ta oma moraaliteoorias nimetab kategooriliseks imperatiiviks.

1.2.5. Väärtused ajaloo lõikes.

Üldistades kogu ajaloolist etappi antiikajast tänapäevani on alust väita, et soovitatavate fundamentaalväärtustena on väärtuste hierarhias domineerinud mõõdukus (enese kontroll), vaimsus (vaimne vabadus), iseseisev mõtlemine ning armastus. Neid väärtusi on kogu ajaloo vältel käsitletud elu mõtestavate väärtustena. Andragoogilisest aspektist on oluline rõhutada, et neid väärtusi sisemiselt omaks võttes ning teostades, saavutab indiviid sisemise rahu, iseseisvuse mõtlemise ja väärtustamise tasandil ning sisemise vabaduse, mis on sõltumatud välistest, pidevalt muutuvatest asjaoludest. Suurimad mõtlejad antiigist tänapäevani on mõistnud üheselt, et inimese olemasolu mõte seisneb intellektuaalses ja kõlbelises täiustumises. Antiikajast tänapäevani väärtuste hierarhias ideaalina domineerinud mõõdukust ning tarkust võib pidada fundamentaalväärtusteks. Oluline on (iseseisvalt) leida igas olukorras kesktee äärmuste vahel. See osutub võimalikuks vaid ühel tingimusel- taasväärtustada nii pedagoogilisel kui ka andragoogilisel tasandil iseseisvat, kriitilist ning sõltumatut mõtlemist, eneserefleksiooni ning väärtustamist. Refleksiooni abil kujunevad inimesel enese hinnang ja minapilt (Ogurtsov 1987) ning käitumist ja mõtlemist reguleeriv normiteadvus (Zdarzil 1978). Süsteemne ning kriitiline mõtlemine aitab vältida langemast info- ning meediaühiskonna manipuleerimisobjektiks. Inimene avastab iseennast ning seoseid ümbritsevaga vaid iseseisva mõtlemise teel. See on isiku enesearengu aspektist vaadatuna tõeline tarkuse läte, mille tähtsust on mõistnud kõigi aegade suured mõtlejad.

Kogu peatükki üldistades on alust väita, et väärtusi ei saa vaadelda lahus kasvatuses, kuna kasvatus lähtub alati mingitest väärtustest, mis kujundavad kasvatuses

eesmärgi. Väärtustamise aluseks on aga Jumala idee baseeruv I. Kanti kategooriline imperatiiv, millele toetudes isik suudab teostada kõiges väärtuslikku keskmist.

2. UURIMISTÖÖ METOODIKA

2.1. Scotti isiksuse väärtuste küsimustik. Valimi suuruse valik.

Empiirilise osa eesmärgiks on välja selgitada, millisel tasandil ilmnevad erinevates õppeasutustes (Tallinna Pedagoogikaülikool, Tallinna Majanduskool, Eesti Metodisti Kiriku Teoloogiline Seminar) õppivate noorte väärtushinnangulised erinevused ning millest on need erinevused tingitud. Uuritavate gruppide valikul lähtuti nende erinevast profiilist. Tallinna Pedagoogikaülikool on pedagoogilise, Tallinna Majanduskool majandusliku ning Eesti Metodisti Kiriku Teoloogiline Seminar teoloogilise profiiliga.

Lähtuvalt uurimustööle püstitatud ülesandest selgitame, kas valitud gruppide vahelised erinevused ilmnevad soolisel, vanuselisel, religioosel või töötan/ei tööta tasandil.

Küsimustikuna kasutati *W.A.Scotti isiksuse väärtuste skaala (1965)* lühendatud versiooni, kuna antud töös analüüsitakse ainult vaimsete väärtushinnangute võrdlemisel ilmnenu erinevusi. Antud küsimustik kannab eesti keeles nimetust IVS (Isiksuse Väärtuste Skaala).

IVS koosneb 60 erinevast väitest (neist neli on esitatud vastuväidetena). IVS võimaldab leida skoorid 12 väärtuse skaalale. 12 sõltumatu väärtuse esinemist mõõtvad skaalad koosnevad omakorda neljast kuni kuuest väitest. Siinjuures anname lühiülevaate väärtuste skaalast (küsimustik IVS on esitatud magistritöö lisas):

- (1) Intellektuaalsus (intellectualism),
- (2) Lahkus (kindness),
- (3) Sotsiaalsed oskused (social skills),
- (4) Lojaalsus (loyalty),
- (5) Akadeemiline karjäär

(academic achievement (grades)), (6) Füüsiline areng (physical development), (7) Staatus (status), (8) Ausus (honesty), (9) Religioossus (religiousness), (10) Enesekontroll (self-control), (11) Loovus (creativity (originality)), (12) Sõltumatus (independence).

Subjekti väärtuseelistuste kohta antakse hinnang, summeerides kõik üht omadust mõõtvate väidete vastused (mitte ei vaadelda igat vastust eraldi), kusjuures osa vastuseid enne summeerimist pööratakse.

Esitatud väiteid hinnati kolmel skaalal: “alati imetlen”, “oleneb olukorrast”, “on vastumeelne”. “Alati” hõlmab väärtuste absoluutset olemust, samal ajal, kui sõna “imetlen” võeti W. A. Scotti poolt kasutusele kui sotsiaalselt enam aktsepteeritud viis hindamaks headust või halbust, õigsust või väärtust.

Väärtushinnangute väljaselgitamiseks korraldati ajavahemikus oktoober-november 1997 ankeetküsitlus Tallinna Pedagoogikaülikoolis (edaspidi TPÜ, kus osales 33 katseisikut), Tallinna Majanduskoolis (edaspidi TMK, osales 33 katseisikut) ning Eesti Metodisti Kiriku Teoloogilises Seminaris (edaspidi Seminar, osales 36 katseisikut). Küsitlus viidi läbi loengute ajal.

Valimi moodustamisel kasutati ekspertvalikut ja osaliselt tasakaalustatud valiku meetodit. Gruppide suuruse valikul lähtuti optimaalsuse printsiibist (Talvik 1998), mistõttu võime öelda, et valimi suurus on valitud optimaalselt ja tagab tulemuste usaldusväärsuse.

Valimi moodustamisel lähtuti püstitatud empiirilisest ülesandest, mille kohaselt võrreldakse usklike ja mitteusklike väärtushinnanguid. Kahe grupi moodustamisel lähtuti sellest, et need, kes õpivad Seminaris on usklikud ja TPÜ-s õppivad seda ei ole. Et leida kinnitust väärtushinnangute osas mitteusklike seas, valiti teiseks mitteusklike

grupiks TMK. Hiljem andmetest selgub, et TMK väärtushinnangud on sarnased TPÜ-s õppijatega.

Isiksuse väärtuste küsimustikule vastamiseks kulus umbes 10-15 minutit.

Kuna kõik küsimustikud sisaldasid instruksioone, siis testide täitmise kohta mingeid täiendavaid instruksioone ei antud. Vastajatele anti tulemustest tagasiside üldistatud kujul- eritlemata üksikuid indiviide.

Küsimustikele vastamine oli anonüümne. Uurimuses osavõtjatele rõhutati, et kõik andmed on konfidentsiaalsed.

2.2. Statistiline analüüs

Analüüs on tehtud programmpaketi STATISTICA abil. Statistiliste meetoditena kasutati klasteranalüüsi (klasteranalüüsi abil grupeeritakse väärtused eesmärgiga muuta kergemaks tulemuste analüüsimine ja interpreteerimine; klasteranalüüsi eesmärgiks on objektide rühmitamine niiviisi, et ühte rühma e. klastrisse kuuluvad objektid oleksid omavahel sarnased (lähedased), eri rühmade objektid aga üldiselt erinevad (kauged) (Tiit & Viil 1992, lk.299); korrelatsioonianalüüsi (korrelatsioonianalüüs võimaldab leida väärtustevahelised olulised seosed ja konstrueerida korrelatsioonigraafid; korrelatsioonianalüüsi kasutatakse eesmärgiga analüüsida ja kirjeldada väärtuste vaheliste seoste struktuuri); ning Kolmogorov-Smirnovi testi (Kolmogorov-Smirnovi testi abil arvutatakse välja teststatistik, mille väärtuse olulisuse määrab olulisuse tõenäosus p ; Kolmogorov-Smirnovi testi abil võrreldakse kahe grupi tulemusi ning selgitatakse erinevusi gruppide hinnangutes. Antud testi abil selgitatakse, kas naiste hinnangud erinevad meeste hinnangutest, kas vanusegrupiti on hinnangud erinevad, kas

tööl käivate hinnangud erinevad mitte töötavate hinnangutest ning kas end usklikeks pidavate hinnangud erinevad end mitteusklikeks pidavate inimeste hinnangutest.

2.3. Katseisikud

Küsitleti 102 katseisikut (73 naist, 29 meest), kelle domineeriv vanus oli 24±9 (M±SD) aastat. Küsitluses osalenutest annavad ülevaate alljärgnevad tabelid. (vt. tabelid 6-8).

Katseisikute arvuline koosseis oli TPÜ-s ja TMK-s 33 ning Seminaris 36. Naiste ja meeste arvuline koosseis oli kõige sarnasem Seminaris (naisi 19, mehi 17; vt. tabel 4).

Tabel 4. Katseisikute sooline jaotus vastavalt õppeasutustele

ÕPPEASUTUS	SUGU	SUGU	Kokku
	N	M	
TPÜ	30	3	33
SEMINAR	19	17	36
TMK	24	9	33
Kokku	73	29	102

102 katseisikust töötas 42 inimest. Õpingute kõrvalt töötajaid oli kolmes õppeasutuses enam-vähem ühepalju (13-15; vt. tabel 5).

Tabel 5. Katseisikute jaotus töötamise ja mittetöötamise järgi vastavalt õppeasutusele

ÕPPEASUTUS	TÖÖTAB	EI TÖÖTA	Kokku
	TPÜ	13	
SEMINAR	14	22	36
TMK	15	18	33
Kokku	42	60	102

Küsitlusest selgus, et sügavalt usklikke oli ainult Seminaris (26). Usklikke oli TPÜ-s ning Seminaris peaaegu ühepalju (vastavalt 7 ja 10). TMK-s oli vaid kaks usklikku. TPÜ ja Seminari uuritav kontingent sarnaneb veel selle poolest, et ükski neis õppeasutustes vastanutest ei pidanud end ateistiks. TMK-s oli ateiste neli. (vt. tabel 6).

Tabel 6. Katseisikute usuline positsioon vastavalt õppeasutusele

ÕPPE-ASUTUS	Sügavalt usklik	Usklik	Kahtlen, kuid kaldun usu poole	Kahtlen usus, ei usklik ega mitteusklik	Kahtlen, kaldun mitte uskuma	Mitteusklik	Sügavalt mitteusklik, ateist	Kokku
TPÜ	0	7	8	6	7	5	0	33
SEMINAR	26	10	0	0	0	0	0	36
TMK	0	2	3	10	6	8	4	33
Kokku	26	19	11	16	13	13	4	102

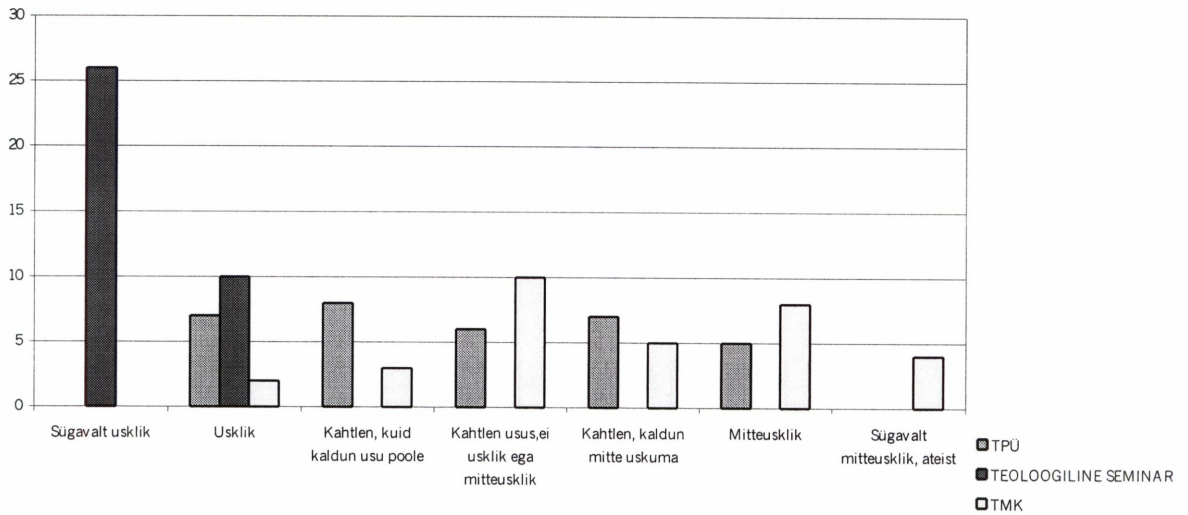
Valdav enamus TPÜ ning TMK vastajatest peab end usus kahtlejateks (ei usklik ega mitteusklik).

Seminari põhikontingendi moodustasid sügavalt usklikud (26 inimest) ning usklikud (10 inimest).

Joonis 2 annab ülevaate õppijate usulisest positsioonist.

Usulise positsiooni all ei mõelda usulist staatust või usulist kuuluvust, vaid isiku enesehinnangulist aspekti kristliku maailmavaate tasandil. Seega on tagatud vastaja suurem anonüümsus.

Joonis 2. Katseisikute usuline positsioon sõltuvalt õppeasutustest

2.3.1. Skaalade reliaablus ja valiidsus

Käesoleva uuringu raames osutati tähelepanu sisereliaablusele, et selgitada skaala eri osade vastavust skaalasse kui tervikusse. Sisereliaablust väljendab arvuliselt *Cronbachi alfa*. Reliaabluse koefitsent Cronbachi alfa ulatus 0,28-st (sõltumatus) kuni 0,86-ni (religioosus) (vt. tabel 7), mis sarnaneb W. A. Scotti (1965) poolt läbiviidud uuringutega. See viitab sellele, et W. A. Scotti isiksuse väärtuste skaala on reliaabluse seisukohalt kõrge ning kõlblik andmetöötlusanalüüsiks.

Tabel 7. Cronbachi alfa koefitsendid alaskaalade lõikes

	Cronbachi alfa
1. Intellektuaalsus	.51
2. Lahkus	.60
3. Sotsiaalsed oskused	.40
4. Lojaalsus	.55
5. Akadeemiline karjäär	.32
6. Füüsiline areng	.53
7. Staatus	.38
8. Ausus	.67
9. Religioossus	.86
10. Enesekontroll	.63
11. Loovus	.38
12. Sõltumatus	.28

W. A. Scotti isiksuse väärtuste skaala on kõlblik andmetöötlusanalüüsiks.

W. A. Scotti isiksuse väärtuste skaala on valideeritud W. A. Scotti poolt järgmiselt: näiteks religioossuse skaala paikapidavuse kontrollimiseks võrreldi lojaalsete ja ebalojaalsete hinnanguid. Leiti, et hinnangud kahe grupi vahel erinesid oluliselt (Scott 1965). Sarnaselt talitles W. A. Scott (1965) ka ülejäänud kümne skaala osas ja kinnitab, et meie uuringus kasutatud W. A. Scotti isiksuse väärtuste skaala vastab valiidsuse kriteeriumidele. Eestis küsimustiku valiidsust eraldi kontrollitud ei ole. Toetudes skaala reliaabluse ja valiidsuse näitajatele võime väita, et W. A. Scotti isiksuse väärtuste skaala on kõlblik andmetöötlusanalüüsiks.

2.3.2. Väärtuste vahelised seosed

Leiti olulised seosed ustavuse ja intellektuaalsuse ($r = 0,31$, $p < 0,001$), akadeemilise karjääri ja intellektuaalsuse ($r = 0,37$, $p < 0,000$), füüsilise arengu ja intellektuaalsuse ($r = 0,35$, $p < 0,000$), füüsilise arengu ja sotsiaalsete oskuste ($r = 0,31$, $p < 0,001$), füüsilise arengu ja akadeemilise karjääri ($r = 0,34$, $p < 0,000$), staatuse ja sotsiaalsete oskuste ($r = 0,32$, $p < 0,001$), aususe ja lahkuse ($r = 0,48$, $p < 0,000$),

religioossuse ja aususe ($r = 0,61, p < 0,000$), enesekontrolli ja religioossuse ($r = 0,48, p < 0,000$), loovuse ja staatuse ($r = 0,38, p < 0,000$) vahel. (vt. tabel 8).

Tabel 8. Korrelatiivsed seosed alaskaalade vahel

	Intellektuaalsus	Lahkus	Sotsiaalsed oskused	Lojaalsus	Akadeemiline karjäär	Füüsiline areng	Staatuse	Ausus	Religioossus	Enesekontroll	Loovus
Lahkus	-.0179 p=.860										
Sotsiaalsed oskused	.2119 p=.034	.1857 p=.064									
Lojaalsus	.3139 p=.001	.2065 p=.039	.3110 p=.002								
Akadeemiline karjäär	.3710 p=.000	.0034 p=.973	.1638 p=.103	.2399 p=.016							
Füüsiline areng	.3520 p=.000	-.1394 p=.167	.3152 p=.001	.2557 p=.010	.3471 p=.000						
Staatuse	.3075 p=.002	-.0895 p=.376	.3264 p=.001	.2681 p=.007	.3310 p=.001	.3354 p=.001					
Ausus	-.0697 p=.491	.4848 p=.000	-.0430 p=.671	.0364 p=.719	-.0306 p=.763	-.2458 p=.014	-.0680 p=.501				
Religioossus	.0362 p=.720	.5917 p=.000	.0536 p=.597	.1605 p=.111	.0145 p=.886	-.1671 p=.097	-.0559 p=.581	.6181 p=.000			
Enesekontroll	-.1281 p=.204	.4930 p=.000	.2368 p=.018	.0683 p=.499	.0251 p=.805	-.2229 p=.026	-.0576 p=.569	.4105 p=.000	.4853 p=.000		
Loovus	.3736 p=.000	-.0898 p=.374	.2729 p=.006	.2107 p=.035	.1887 p=.060	.3202 p=.001	.3861 p=.000	-.1944 p=.053	-.0889 p=.379	.0181 p=.858	
Sõltumatus	-.0158 p=.876	-.2740 p=.006	-.0003 p=.997	-.1303 p=.196	-.0321 p=.751	-.0970 p=.337	.1004 p=.320	.0076 p=.940	-.2763 p=.005	-.1929 p=.055	-.0270 p=.790

Nagu nähtub korrelatsioonianalüüsist (vt. tabel 9) on arvestatavaid seoseid kõige rohkem järgmiste väärtuste vahel:

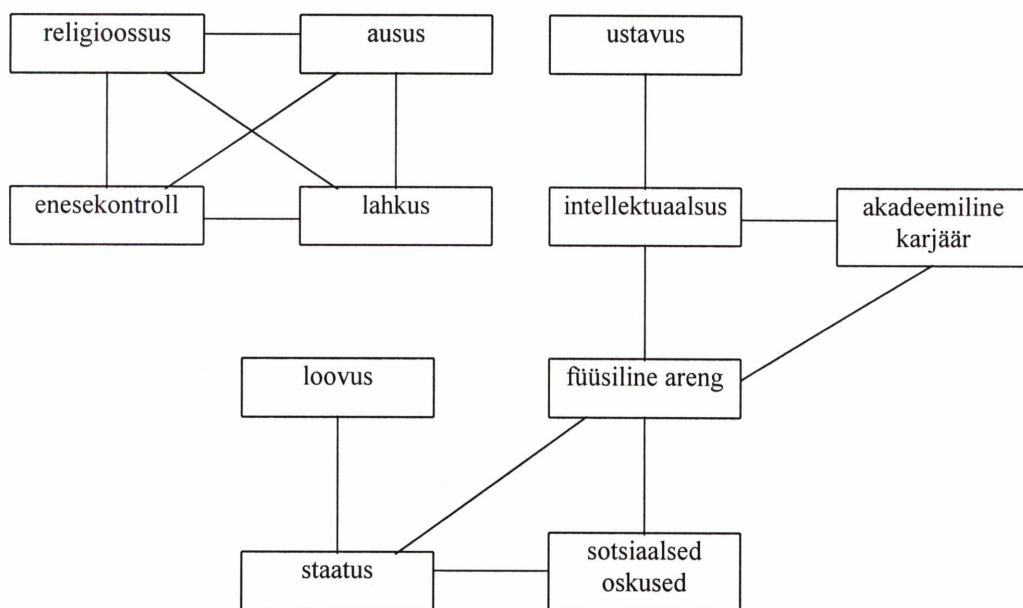
- *intellektuaalsus* (seostub akadeemilise karjääri, füüsilise arengu, staatuse, ustavuse ja loovusega);
- *füüsiline areng* (seostub intellektuaalsuse, sotsiaalsete oskuste, akadeemilise karjääri, staatuse ja loovusega);
- *staatuse* (seostub intellektuaalsuse, sotsiaalsete oskuste, akadeemilise karjääri, füüsilise arengu ja loovusega).

Sarnased seosed ilmnisid ka S. Schwartzi (1992) uuringus, kus leiti seosed mõõdukuse ja enesedistsipliini, vagaduse ja sõnakuulmise, sallivuse ja aususe ning sotsiaalse õigluse ja usaldusväarsuse vahel.

Nagu nähtub korrelatsioonianalüüsist (vt. tabel 8), esineb oluline väärtustevaheline seos nelja väärtuse vahel: “enese kontroll”, “lahkus”, “ausus”, ja “religioossus”. (vt. joonis 3).

Korrelatsioone kajastavat joonist 3 aluseks võttes võime väita järgmist: aus inimene on ka lahke, religioosne ning ennastvalitsev. Religioosne inimene on korrelatiivseid seoseid silmas pidades lahke, aus ning ennastvalitsev. Kristlikest väärtustest moodustunud klasteri neli väärtust (religioossus, ausus, enese kontroll, lahkus) on üksteisest lahutamatud. (vt. joonis 3).

Joonis 3. Väärtuste vahelised korrelatiivsed seosed

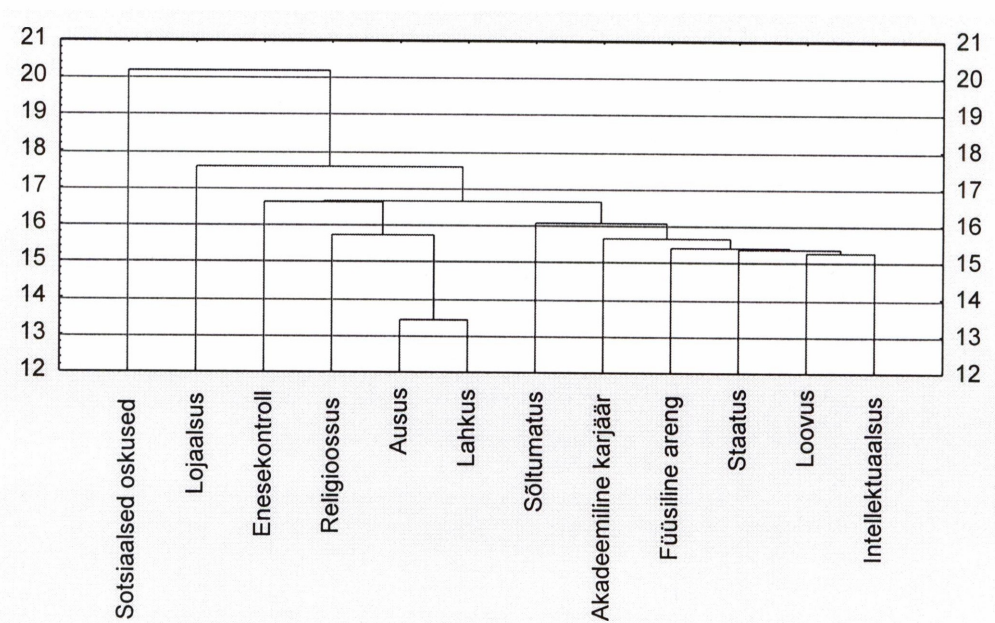
Vastavatest väärtusrühmadest annab hea ülevaate klasteranalüüs.

Esimese klasteri nimetame vaimsete väärtuste klasteriks, kuhu kuuluvad sellised väärtused nagu sõltumatus, akadeemiline karjäär, füüsiline areng, staatus, loovus ning intellektuaalsus. Teisele klasterile anname nimetuse kristlikud väärtused. Sellesse

klastrisse kuuluvad enesekontroll, religioossus, ausus ning lahkus. Ühe väärtusega klastrid on sotsiaalsed oskused ning lojaalsus.

Seega oleme leidnud neli klastrit (vt. joonis 4): (1) vaimsed väärtused; (2) kristlikud väärtused; (3) sotsiaalsed oskused; (4) lojaalsus.

Joonis 4. Väärtuste rühmitamine klasteranalüüsi meetodi alusel

Võrreldi kolme grupi (TPÜ, TMK, Seminar) õppijate vahelisi väärtushinnanguid Kolmogorov-Smirnovi testi abil. Selgus, et uuritavate katseisikute väärtushinnangud ei erine ($p > .05$) soolisel, vanuselisel ega ka töötan/ei tööta tasandil.

Erinevused ($p < .05$) kolme grupi vahel ilmneseid usulise positsiooni tasandil. Usklikena vaadeldi gruppi, kes pidasid end sügavalt usklikteks ning usklikteks. Mitteusklikena vaadeldi neid, kes pidasid end uss kahtlejateks, mitteusklikeks ning

ateistideks. Seminari katseisikud olid kõik sügavalt usklikud või usklikud, samas kui TPÜ ja TMK uuringukontingent koosnes valdavalt usus kahtlejatest.

Arvestatavaid seoseid leiti vaimsetest väärtustest moodustunud klatri väärtuste (sõltumatus, akadeemiline karjäär, füüsiline areng, staatus, loovus, intellektuaalsus) ning kristlikest väärtustest moodustunud klatri väärtuste (ausus, enesekontroll, lahkus, religioossus) vahel.

2.3.3. Väärtuste hierarhia

Võrreldes Kolmogorov-Smirnovi testi abil TPÜ, TMK ja Seminari õppijate grupe, selgus, et TPÜ ja TMK katseisikute väärtushinnangute vahel märkimisväärseid erinevusi ei ilmnud ($p > .05$). Viimati nimetatud gruppide väärtushinnangud erinesid ($p < .05$) Seminari väärtushinnangutest nelja väärtuse poolest: “religioossus”, “ausus”, “lahkus” ning “enesekontroll”. (vt. tabel 9). Ka ligikaudu 700 Eesti õpetaja uurimine näitas, et kristlikule maailmapildile omased väärtused nagu lunastus, Jumala arm ja sõnakuulelikkus ei asunud 7-pallilisel skaalal esikohtadel: lunastus - 3,72; Jumala arm - 3,76; sõnakuulelikkus - 3,79. Selgub, et meie õpetajad hindavad kõige madalamalt kristlikule moraalile omaseid väärtusi ning et taoline hinnang on jahmatavalt üksmeelne (Orn1998).

Väärtuste hierarhias moodustavad eraldi grupi kristlikud väärtused: religioossus, ausus, lahkus ning enesekontroll. Nimetatud väärtuste tasandil on katseisikute väärtushinnangutes kõige suuremad erinevused. Katseisikute väärtushinnangud on sarnased akadeemilise karjääri ning staatuse osas.

Tabel 9. Väärtuste pingerida TPÜ-s, TMK-s ning Seminaris

Nr	TPÜ	TMK	Seminar
1.	Füüsiline areng	Sõltumatus	Religioossus
2.	Intellektuaalsus	Füüsiline areng	Ausus
3.	Lojaalsus	Sotsiaalsed oskused	Lahkus
4.	Sõltumatus	Staatuse	Enesekontroll
5.	Loovus	Loovus	Lojaalsus
6.	Akadeemil. karjäär	Akadeemil. karjäär	Sotsiaalsed oskused
7.	Staatuse	Intellektuaalsus	Staatuse
8.	Sotsiaal-d oskused	Lojaalsus	Akadeemiline karjäär
9.	Lahkus	Enesekontroll	Intellektuaalsus
10.	Ausus	Lahkus	Loovus
11.	Enesekontroll	Ausus	Füüsiline areng
12.	Religioossus	Religioossus	Sõltumatus

TPÜ-s ja TMK-s õppijate väärtuste pingerida ühegi väärtuse osas statistiliselt oluliselt ($p > .05$) ei erine. Kuigi näiteks sotsiaalsed oskused on TPÜ-l kaheksandal ja TMK-l kolmandal kohal, puudub nende vahel statistiliselt oluline ($p > .05$) erinevus.

Olulised ($p < .05$) erinevused ilmnevad vaid kristlike väärtuste (enesekontroll, lahkus, ausus, religioossus) osas. Seminari üliõpilaste väärtuste pingerida erineb ($p < .05$) vaid kristlike väärtuste poolest TPÜ ja TMK õpilaste väärtuste pingereast. Kui Seminari väärtuste pingereas neli esimest kohta kuuluvad sellistele väärtustele nagu: “religioossus”, “ausus”, “lahkus”, “enesekontroll”, siis TPÜ ja TMK-i väärtuste pingereas on nimetatud väärtused neljal viimasel kohal.

Uurides grupisiseid erinevusi, leiti, et TPÜ ja TMK katseisikud (usklikud versus sügavalt usklikud) oma väärtushinnangutes ei erine. Küll aga leiti Seminaris õppijate vahel erinevus usklikud versus sügavalt usklikud gruppide vahel. Erinevuse põhjus on tõenäoliselt selles, et üks osa vastanutest pidas end usklikuks religioossesse ühendusse kuulumise järgi ning teine osa vastanutest sisemiselt omaks võetud kristliku maailmavaate järgi. “Sama kaua kui on harrastatud religiooni on vastuolu välise

tunnusmärkidega piiratud usklikkuse ja sisemiselt, isiklikult kogetud usklikkuse vahel olnud valusate tülide põhjuseks.” (Saarinen 1996, lk.121).

Väärtustele “enese kontroll” (“mõõdukus”), “tarkus”, “õiglus” ning “armastus” kui püsiväärtustele on kogu ajaloo vältel omistatud väärtuste pingereas teistest väärtustest kõrgem positsioon. Järelikult võib vaatlusaluseid väärtusi pidada teoreetiliselt fundamentaalseteks.

Küsitlustulemustest selgus, et mittemateriaalsete väärtushinnangute puhul ilmnevad katseisikute vahelised erinevused vaid usulise positsiooni (skaalal sügavalt usklik kuini ateist) tasandil. Soo, vanuse ning töötamise/mittetöötamise tasandil katseisikute väärtushinnangutes arvestatavaid erinevusi ei ilmnenu.

3. UURIMISTULEMUSTE ARUTELU

Meie ees tõstatub küsimus: miks Seminari üliõpilased pidasid olulisteks ausust, religioossust, lahkust, enesekontrolli (seades nimetatud väärtused väärtuste pingereas esikohale) ning TPÜ ja TMK üliõpilased mitteolulisteks (seades nimetatud väärtused väärtusete pingereas viimasele kohale)? (Ibid., lk. 70).

Sarnased tulemused ilmnisid ka S. Schwartzi (1992) poolt läbiviidud uuringus. Uuriti 20 erineva riigi (s.h. Eesti) õpetajate ja üliõpilaste väärtushinnanguid ning leiti, et usklikud hindavad mitteusklikest kõrgemalt vagadust, vähenõudlikkust, mõõdukust ning mitteusklikest madalamalt otsustamisõigust ning jõukust.

Meiepoolne hüpotees baseerub antud küsimuse puhul I. Kanti kategoorilisele imperatiivile, mille kohaselt isiku kristlik maailmavaade mõjutab väärtuseelistusi eeskätt väärtuste: ausus, enesekontroll, lahkus ning religioossus tasandil.

Antud küsimust võib käsitleda ka südametunnistuse problemaatikast lähtuvalt, kus subjekt teeb oma väärtusotsustusi vastavalt südametunnistuse argumentidele (Ibid., lk. 47). K. Kürzdörfer viis läbi andragoogilise eksperimendi, mille tulemusena ta väidab, et ühel kolmandikul isikutest oli erk ning kahel kolmandikul isikutel tuim südametunnistus. Ta on seisukohal, et demokraatiaga kaasnevad kriisid tuimestavad südametunnistust (Kürzdörfer 1993). Sügavalt usklik (kristliku maailmavaate esindaja) tavaliselt aktsepteerib südametunnistust väärtusi selekteeriva kategoorilise imperatiivina (näiteks: pärast hädavale hakkab südametunnistus piinama (Kasdorf 1988)). Ka I. Kant väidab, et ainus tõeline religioon on kristlik religioon, mis aitab inimesel teostada kristlikule religioonile omaseid põhiväärtusi. Kaasaja Euroopa üks nimekamatest

andragoogidest P. Jarvis on seisukohal, et “moraalinormid ja eetilised väärtused on kõige rangemalt paika pandud usklikele inimestel.” (Jarvis 1996, lk.20). Samas väidab P. Jarvis ka seda, et mingis mõttes elame kõik usumaailmas. Me usume, et teatud viisi käitumine on õige, teatud viisi vale. Me usume teatud põhimõttesse ja eetilistesse väärtustesse, millest praktilises elus otsuseid langetades lähtume. Milline roll on südametunnistusel (sisemisel kõlblusseadusel) subjekti väärtusteadvuse kujunemisel, vaatlesime lähemalt esimeses, väärtusi ajaloolisest aspektist käsitlevas peatükis. (vt. ptk. 1, p.1.2.).

Eelnevalt sõnastatud küsimuse raames väärriks põhjalikumalt käsitlemist ka oletus: “Kas usklik väärtustab ausust sellepärast, et usklikuks olemine eeldab temalt aususe väärtustamist?” Üks võimalik lähenemisviis antud küsimusele oleks selline, et usklikud tähtsustavad ausust, religioossust, enesekontrolli ning lahkust, kuna nad (toetudes vabale tahtele) vastavalt oma maailmavaatele “on ausamad ning usaldusväärsemad.” (Loo 1980; O’Hagan & Edmunds 1982, lk. 583). Võib-olla on usklikud võrreldes mitteusklikega enam veendunud selles, et usulised väärtused annavad elule mõtte. Seda rõhutas ka P. Pöld (Pöld 1993), kui ta väitis, et ristiusk on vajalik inimeseks saamiseks. Ta oli seisukohal, et kristlikku maailmapilti eviv inimene mõistab, et elul endal on juba suur väärtus. P. Põllu (1993) järgi leiavad ainult usulised väärtused oma tähenduse elu totaalsuses.

Antud peatüki alguses esitatud küsimuse võib formuleerida ka järgmiselt: kas inimesest saab tema aususe tõttu usklik või muutub ta tänu usule ausaks?

On alust väita, et inimene on sünnijärgselt ebastabiilne (Eysenck & Eysenck 1985). Ebastabiilsele inimesele on iseloomulik tujukus, tundlikkus, argus, süütunne, madal enesehinnang, irratsionaalsus, pingulolek ja tugevad emotsioonid. (Eysenck

1977). M. Talvik (1994) nendib, et end usklikuks pidavad inimesed on reeglina ebastabiilsed. Järelikult on alust väita, et ebastabiilsele inimesele juba loomupäraselt omane kristlik maailmavaade.

J. Vahtmäe (1997) väidab, et ebastabiilsus on väga tähtis humanistliku maailmavaate ennustaja ($p < 0,001$). Eestis enamlevinud religioonid (näiteks luteriusk, õigeusk) on humanistliku maailmavaate (võrdsus ja sotsiaalne õiglus) kandjad. Ebastabiilsele inimesele on juba tema tundlikkuse ja empaatilisuse tõttu peale enda heaolu oluline ka teiste heaolu ehk humanistlik maailmavaade. H.J.Eysencki järgi on ebastabiilsus kaasasündinud bioloogiline faktor, mis oma põhiolemuselt elu jooksul ei muutu, kuid muutuda võib nende väljendusvorm (Companion Encyclopedia of Psychology 1994, lk. 635).

Kui võtta aluseks väide, et inimene on sünnijärgselt ebastabiilne ning seetõttu on talle omane kristlik maailmavaade s.h. eetiline käitumine, siis miks TPÜ ja TMK uuringukontingent seadis kristlikku maailmavaadet iseloomustavad väärtused (ausus, religioossus, enesekontroll, lahkus) väärtuste pingereas viimasele kohale?

Kui nelja nimetatud väärtust üksikasjalikumalt uurida, selgub, et tegemist on pigem "olemist" kui "omamist" peegaldavate väärtustega. Kõik sõltub sellest, millisest aspektist me inimese väärtust hindame. Kas selle järgi, kes ta on, või selle järgi, mida ja kui palju ta omab. Hoolimata kaasasündinud ebastabiilsusest, läheneb suurem osa indiviide väärtustele tõenäoliselt rohkem pragmaatilisest aspektist. Juba I. Kant hoiatas, et ainus tingimusteta hea asi selles maailmas on hea tahe järgida kõlblusseadust hoolimata selle kasulikkusest või kahjulikkusest. Uurimistulemused kinnitavad, et just tõsikristlaste osas järgitakse kõlblusseadust eelpool nimetatud I. Kanti printsüübist lähtuvalt. Siinkohal võime toetuda taas saksa ajalehe "Die Zeit" kauaaegsele

peatoimetajale, dr Marion Dönhoffile, kes väidab, et kõik metafüüsiline, iga transtsedentne seos on tõrjutud eemale. Huvi on suunatud eranditult ainult majandusalale: toota, tarbida ning raha ja kasumit teenida. Põhjus võib olla selles, et meie sajandi mõtte ja tegutsemise raskuspunkt on suundunud materiaalsele ja kommertsiaalsele. A. Zinovjev (1975) märgib, et väärtused, mida lääne ühiskonnas idealiseeritakse, on raha, võim ja kuulsus, kusjuures põhiväärtused jäävad enamasti tahaplaanile. Elu püsimist Maal on hakanud ohustama humanistlikke väärtusi eirav inimtegevus (Gyatso 1992). Meie ühiskonda hoiavad koos saavutused, tehnika võidukäik, optimaalne ratsionaalsus, kõrgendatud tootmine ja tarbimine. Kultuur, vaimsus, filosoofia- humanitaaria üldiselt- omavad järjest väiksemat tähtsust. Toimub pidev moraalsete väärtuste allakäik (Peccei 1985). "Materiaalses kindlustatuses ja rahas nähakse enamikul juhtudel positiivset väärtust" (Ruus 1998). Turumajanduses, mis baseerub konkurentsil, on kõige tähtsam olla parem kui teised. Prantsusmaa presidendi Mitterandi eksnõuniku J. Attali arvates ei piisa turust ja demokraatiast tsivilisatsiooni loomiseks, kuna tegemist on vastuoluliste ning iseend hävitavate väärtustega (Kiik 1999). Turul ei ole vaja piire, samas kui demokraatia seda nõuab. Turumajandus ülistab egoistlikke ambitsioone ja küünilist kosmopolitismi. M. K. Hookeri arvates tekib inimestes juurtetus ja eesmärgipuudumine. Tekib olukord, kus inimesel ei ole millegi nimel elada, millelegi oma elu pühendada; seega inimesel puudub tähendusrikas tegevus (Kidder 1989). Andragoogilisest aspektist on oluline rõhutada, et üha enam süveneb tendents, kus inimesed hakkavad kaotama individuaalsust ja personaalsust. Inimestele surutakse peale mingi ühtne standard, nad muutuvad ükskõikseks ja apaatseks. Individuaalsuse kadumise oht on aktuaalne ühiskonnas, kus rahategemine, võistlus ja nn. võitlus on muutunud väga oluliseks.

1993. aastal õpilaste poolt kirjutatud kirjanditest (N=271) selgub, et materiaalses kindlustatuses ja rahas nähakse enamikul juhtudel positiivset väärtust (Ruus 1998). M. Verkasalo, A. Dauni ja T. Niidu poolt läbiviidud kolme maa üliõpilaste (Eesti, Soome, Rootsi) võrdlusuuringu tulemustest selgub, et eestlased hindavad soomlastest ning rootslastest kõrgemalt võimuga kaasnevat materiaalsel jõukust (Verkasalo, Daun, Niit 1994).

Küsimusele, milline faktor emotsionaalsuse kõrval on veel oluline kristliku maailmavaate ennustajana, püüab vastata J. Vahtmäe (1997), kes nendib, et lisaks ebastabiilsusele on ka sugu humanistliku maailmavaate ennustaja. J. Vahtmäe (1997) uurimustööst selgub, et naised on reeglina humanistlikumad kui mehed. Antud asjaolu võib seletada soorolliga. Poistele sisendatakse varakult, et mehed ei nuta. Naised tegutsevad enam valdkondades, kus on vaja kellegi eest hoolitseda, kedagi ravida või kasvatada.

Käesoleva magistritöö empiirilises uurimuses selgus, et sugu ei mõjuta väärtushinnanguid. Põhjus on ilmselt selles, et Scotti isiksuse väärtuste skaala (1965) mõõdab ainult mittemateriaalseid väärtusi nagu: intellektuaalsus, lahkus, religioossus, enesekontroll, lojaalsus, loovus, sõltumatus jne. Soolised erinevused (lisaks religioossetele) ilmnevad materiaalsete ja mittemateriaalsete väärtuste skaalade võrdlemise korral (Niit 1997; Hansson 1993). Antud uurimustöö empiiriline osa piirdub isiku väärtuste skaalal ainult mittemateriaalse aspektiga.

Teisi Eestis läbiviidud väärtusuuringuid (Hansson 1993; Saarniit 1995; Verkasalo, Daun, Niit 1994) aluseks võttes võime väita, et erinevatesse kategooriatesse kuuluvaid väärtusi mõõtes ilmnevad soolised, ealised ja elukohajärgsed erinevused. Soolised iseärasused ilmsid ka S. Schwartzi (1992) uuringus. Selgus, et vanus on positiivses

korrelatsioonis rahvusliku julgeoleku, sotsiaalse korra, perekonna turvalisusega ning negatiivses korrelatsioonis hedonismi ning elu nautimisega.

Käesoleva empiirilise uurimuse raames võrreldi kolme gruppi (TPÜ, TMK, Seminar) vanuse, soo, töötan/ei tööta ja usulise positsiooni aspektist. Kuna empiirilise uurimuse aluseks oli mittemateriaalseid väärtusi mõõtev isiksuse väärtuste skaala (Scott 1965), siis vastavalt meie poolt püstitatud hüpoteesile väärtushinnangulised erinevused gruppide vahel ilmnemiseks vaid usulise positsiooni tasandil. Toetudes uurimistulemustele täpsustame, et gruppide vahelised erinevused ilmnemiseks just nelja väärtuse (ausus, enesekontroll, lahkus, religioossus) osas. Põhjus on ilmselt selles, et W.A.Scotti Isiksuse Väärtuste Skaala (1965) kätkeb endas mitmeid just kristlikule maailmapildile omaseid baasväärtusi nagu: ausus, lahkus, enesekontroll ning religioossus. Sugu, vanus ning töötan/ei tööta (sotsiaaldemograafilise faktorina) mittemateriaalsete väärtuste (nagu ka IVS) hindamisel olulist rolli ei mängi.

Uurimistulemused kinnitavad, et väärtuste ausus, lahkus, enesekontroll ning religioossus osas ilmnevad katseisikute vahelised erinevused vaid usulise positsiooni (skaalal sügavalt usklik kuni ateist) tasandil.

TPÜ ning TMK üliõpilaste väärtuseelistused iseloomustavad teatud määral väärtuste pingerida kogu Eesti ühiskonnas ning on sarnased teiste uuringutulemustega (Hansson 1993; Kiili 1995; Niit 1997; Schwartz 1992; Verkasalo, Daun, Niit 1994). Uuringutulemusi aluseks võttes saame väita, et inimeste väärtushinnanguid kujundavad oluliselt ühiskonnas aktsepteeritavad väärtused. Järsk üleminek uutele majandussuhetele lõi soodsa pinnase materiaalsete väärtuste ületähtsustamiseks ja muutumiseks paljude inimeste jaoks elu põhiväärtuseks. Meie kultuur on materiaalselt palju tugevamini arenenud kui vaimselt. Kõige suurem oht, mille materiaalsed saavutused kultuurile

kaasa toovad, seisneb selles, et tänu elutingimustes toimunud murrangutele muutub suurel hulgal vabu inimesi mittevabadeks. Praeguses sotsiaalkultuurilises situatsioonis pole küsimus ainult selles, milliseid väärtusi eelistatakse (kas materiaalseid või vaimseid), vaid selles, et väärtustamise platvormiks on iseseisev mõtlemine ja väärtustamine.

Tuleviku perspektiivis nõuab põhjalikumat uurimist uskliku maailmavaate problemaatika, s.t. kas usklik inimene väärtustab kristlikke väärtusi (näiteks: ausus, lahkus, enesekontroll) sellepärast, et ta on oma olemuselt-olemiselt aus (rakendades vaba tahet ning aktsepteerides südametunnistust (hoolimata selle kasulikkusest või kahjulikkusest) või olles “päästetud”) või sellepärast, et vastavasse sotsiaalsesse gruppi (kristlikud organisatsioonid) kuulumine eeldab temalt kristlike väärtuste aktsepteerimist ning omaksvõtmist.

KOKKUVÕTE

Eestis seni läbiviidud uuringud kajastavad vaimsete ja materiaalsete väärtuste (näit. raha, edu, positsioon, võim, ausus, headus, halastus) pingeridade võrdlust soolisel, ealisel, hariduslikul tasandil. (Orn 1998; Ruus 1998; Talts 1998; Niit 1997; Peterson 1993; Saarniit 1995; Hansson 1993). Käesoleva uurimustöö eesmärgiks seati välja selgitada, kuivõrd usulise positsiooniga (kristliku maailmavaate tasandil) seotud erinevused mõjutavad erinevate valitud gruppide (Tallinna Pedagoogikaülikool, Tallinna Majanduskool, Eesti Metodisti Kiriku Teoloogiline Seminar) väärtushinnanguid. Tulenevalt uurimustööle seatud eesmärgist:

(1) Leiti, et suurimad mõtlejad antiigist tänapäevani on mõistnud üheselt, et inimese olemasolu mõte seisneb intellektuaalses ja kõlbelises täiustumises. Antiikajast tänapäevani on väärtuste hierarhias soovitatavate fundamentaalväärtustena domineerinud sellised püsiväärtused nagu mõõdukus, vaimsus ning armastus. Nimetatud väärtusi on kogu ajaloo vältel käsitletud elu mõtestavate väärtustena. Neid väärtusi sisemiselt omaks võttes ning teostades (toetudes vabale tahtele) saavutab inimene sisemise rahu ja tasakaalu, mis on sõltumatu välistest, pidevalt muutuvatest asjaoludest nii poliitilisel kui ka majanduslikul tasandil;

(2) Käsitleti väärtusprobleematikat teoreetilisest (filosoofilisest ja sotsiaalpsühholoogilisest) aspektist lähtuvalt. Toetudes põhiliselt I. Kanti kategoorilisele imperatiivile ("Toimi alati nii, et sinu tahte maksimum võiks ühtlasi alati olla üldise seadusandlikkuse printsiibiks") tõdeti, et väärtuseks võib olla iga objekt (materiaalne

või ideaalne, kujutletud või reaalne), mis omab tähtsust inimesele, grupile või ühiskonnale. Mittemateriaalsete väärtuste fundamentaalsust hinnati järgmiste kriteeriumide alusel: absoluutsus, kestvus, konstantsus. Tõdeti, et tingimatut ning absoluutset kõlblusseadust meie südames võime nimetada südametunnistuseks, mida on väärtustamisel alust pidada objektiivseks väärtusi selekteerivaks fenomeniks. Südametunnistus väärtusi selekteeriva fenomenina on sõltumatu kõigist poliitilisel või majanduslikul tasandil aset leidvatest muutustest. Pedagoogilisest aspektist leiti, et just väärtused on selleks lähtealuseks, millele toetudes oleks vaja tuletada kasvatuses eesmärgid. Sellest lähtuvalt peavad ühelt poolt kodu ja vanemad ning teiselt poolt kool (koolitusasutus) ning koolitajad aitama vastavalt lapsel või täiskasvanul iseseisva mõtlemise ning eneserefleksiooni teel selgusele jõuda oma väärtustes;

(3) Leiti seosed I. Kanti kategoorilise imperatiivi teooria ning uurimistulemuste vahel, mille kohaselt sügavalt usklikud oma vaba tahet teostades tavaliselt ei küsi, kas on kasulik olla aus ja lahke. Sügavalt usklikud väärtustavad kõrgelt ausust, lahkust, religioossust ning enesekontrolli, kuna nende moraalitaju baseerub Jumala ideele. Sellest lähtuvalt moraalinõuete tunnetamine jumalike käskudena aitab tõsiusklikul kergemini moraalselt käituda;

(4) Hüpotees sellest, et väärtushinnangulised erinevused (eelkõige väärtuste ausus, lahkus, enesekontroll ning religioossus osas) usklite ja mitteusklite vahel ilmnevad usulise positsiooni tasandil, leidis kinnitust.

Uurimustöö käigus küsitleti 102 isikut, neist 33 õppisid TPÜ-s, 33 TMK-s ja 36 Seminaris. Katseisikute domineeriv vanus oli 19 ja 20 aastat (vastavalt N=25 ja N=22).

Vastanutest olid 73 naised ning 29 mehed. 42 katseisikut töötasid õpingute kõrvalt ning 60 mitte.

Küsimustikuna kasutati W. A. Scotti isiksuse väärtuste skaala (1965) lühendatud versiooni, mis kannab eesti keeles nimetust "IVS". Küsitlustulemuste analüüsi alusel selgitati välja, et uuritavate katseisikute väärtushinnangud ei erine soolisel, ealisel, vanuselisel ega ka töotan/ei tööta tasandil. Väärtushinnangulised erinevused kahe erineva grupi (usklikud contra mitteusklikud) vahel ilmnemid usulise positsiooni tasandil. Usklikena vaadeldi gruppi, kes pidasid end sügavalt usklikeks või usklikeks. Mitteusklikena vaadeldi neid, kes pidasid end uss kahtlejateks, mitteusklikeks või ateistideks. Seminari katseisikud olid kõik sügavalt usklikud või usklikud. TPÜ ning TMK uuringukontingent koosnes valdavalt uss kahtlejatest.

Väärtushinnangulised erinevused TPÜ, TMK ja Seminari vahel ilmnemid kristlike väärtuste (enesekontroll, lahkus, ausus, religioossus) tasandil.

Antud uurimustöö tulemustest lähtuvalt nõuaks edasist uurimist järgmine küsimus: miks Seminari üliõpilased pidasid olulisteks ausust, lahkust, enesekontrolli ja religioossust ning TPÜ ja TMK üliõpilased mitteolulisteks?

Senisest põhjalikumalt käsitlemist nõuab ka järgmine küsimus: kas usklik väärtustab ausust ning teisi kristlikke väärtusi seetõttu, et ta ise tõsiusklikuna on aus või sellepärast, et vastavasse sotsiaalsesse gruppi (kristlikud usuorganisatsioonid) kuulumine eeldab isikult aususe, enesekontrolli, ja lahkuse kui sotsiaalselt soovitava väärtustamist?

Leiti, et oluliselt on seotud: (1) intellektuaalsus (intellectualism); (2) füüsiline areng (physical development); (3) staatus (status).

Nagu nähtub korrelatsioonianalüüsist, mõjutavad vastastikku üksteist kõige rohkem neli kristlikku väärtust: “enese kontroll”, “lahkus” (kindness), “ausus” ja “religioossus”. (ptk. 2.3.2, joonis 3).

Vaimsete väärtuste klastrisse kuulusid sellised väärtused nagu sõltumatus, akadeemiline karjäär, füüsiline areng, staatus, loovus ning intellektuaalsus. Teise klatri moodustasid kristlikud väärtused nagu enese kontroll, religioossus, ausus ning lahkus. Ühe väärtusega klattrid olid sotsiaalsed oskused ning lojaalsus.

Et eetiliskõlbelised väärtused leiaksid aktsepteerimist kogu ühiskonna tasandil, tuleks autori arvates koolidesse (alates algkoolist) sisse viia kõlblusõpetus iseseisva õppeainena. Antud õppeaine raames peaks iga õppija saama ülevaate eetikast ning kristlikust maailmapildist. See eeldab ka teatavaid muudatusi õpetajate pedagoogilises ettevalmistuses. Pedagoogide põhi- ja täienduskoolituses tuleb senisest rohkem tähelepanu pöörata väärtustamise, väärtusteadvuse ning eneserefleksiooni kujunemisega seotud problemaatikale, kuna refleksiivsust on nimetatud ka postmodernismiaja peamiseks kvaliteediks. Ilmselt senisest rohkem tuleb pedagoogilisel ettevalmistusel tähelepanu pöörata sellistele õppedistsipliinidele nagu moraalifilosoofia, religioonifilosoofia ning religioonipsühholoogia. Ka K. Kürzdörfer on seisukohal, et usuõpetus koolis aitab kaasa õpilaste südametunnistuse adekvaatsele kujunemisele (K Kürzdörfer 1993). Riigiametnike sotsiaalse kompetentsuse tõstmiseks tuleks välja töötada ühtne ametnikueetikakoolitusprogramm, mille raames käsitletakse eetika- ja moraalinorme koos väärtushinnangutega nii organisatsiooni kui ka üksikisiku tasandil.

Meie õpetajate sotsiaalse kompetentsuse valmiduse uurimine näitas, et õpetajad ei ole valmis iseseisvalt otsustama ja vastutama. Sellest lähtuvalt oleks õppeprotsessi

raames vajalik tutvustada ja harjutada otsuste vastuvõtmise protseduure vastavate otsustus- ja imitatsioonimängude või tulevikustsenaariumide koostamise võtete abil.

Andragoogilis-filosoofilises plaanis teeb töö autor ettepaneku vaadelda iseseisvat mõtlemist ning väärtustamist I. Kanti kategoorilise imperatiivi teooria vaatenurgast, kuna Eestis pole seni veel väärtusprobleematikat käsitletud I. Kanti kategoorilise imperatiivi teooriast lähtuvalt. Väärtuste kriisile nähakse lahendust (I. Kanti kategoorilisele imperatiivi teooriale toetuva) iseseisva mõtlemise, eneseanalüüsi ning väärtustamise tasandil.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aiken R. L. 1994. Psychological Testing and Assessment 8. Edition Pepperdine University Allyn and Bacon.
- Allardt, E. 1980. Social structure and change: Finland and Poland comparative perspective. Warszawa: Polish Scientific Publ.
- Anttila, P. & Ojanen, M. 1996. Globaalsed keskkonnaprobleemid. Tartu Ülikooli Täienduskoolituskeskus.
- Aristoteles, 1798. Die Ethik des Aristoteles. Breslau: bey Wilhelm Gottlieb Korn.
- Augustinus, A. 1993. Pihtimused (Confessiones). Tallinn: Logos.
- Bacon, F. 1969. Ausgewählte Essays. Leipzig Reclams Universal-Bibliothek.
- Companion Encyclopedia of Psychology. 1994.
- Cronbach, L. J. 1951. Coefficient alpha and the internal structure of tests.
- Descartes, R. 1962. Abhandlung über die Methode, seine Vernunft richtig zu leiten und die Wahrheit in den Wissenschaften zu suchen. Leipzig, Reclam.
- Dewey, J. 1922. Human nature and conduct. An introd. to social psychology. New York. Holt.
- Dönhoff, M. 1996. Zivilisiert den Kapitalismus- Die Zeit, 30. aug.
- Dönhoff, M. 1996. Dieses Blatt ist meine Heimat geworden.- Die Zeit, 23. febr.
- Dönhoff, M. 1996. Eine europäische Dimension Preussens?- Die Zeit, 14. juni.
- Döring, W. O. 1947. Das Lebenswerk Immanuel Kants. Hamburg.
- Eesti Vabariigi Haridusseadus. 1992.
- Eysenck, H. J. & Eysenck, M. W. 1985. Personality and individual differences: A natural science approach. New York.
- Fichte, J. G. 1988. Inimese määratlus. Tallinn: Eesti Raamat.
- Geiss, I. 1993. Geschichte griffbereit. Epochen. Dortmund, Harenberg Lexikon-Verlag.
- Gyatso, T. 1992. Keskkonnakaitse eetika.- Eesti Loodus 6.
- Hansson, L. 1993. Eestlaste väärtushinnangud. Käsikiri Eesti Akadeemilises Raamatukogus.
- Jarvis, P. 1996. Peter Jarvis: Filosoof, sotsioloog, andragoog.- Maurus 2, lk. 19-21.
- Jaspers, K. 1957. Plato, Augustin, Kant. Drei Gründer des Philosophierens. München: R. Piper & Co Verlag.

- Jaspers, K. 1988. Die grossen Philosophen. R. Piper & Co Verlag München Zürich.
- Jodl, F. 1912-1920. Geschichte der Ethik als philosophische Wissenschaft. Stuttgart-Berlin: Cotta'sche Buchhandlung.
- Jung, C. G. 1938. Psychology and religion. New Haven. Yale University Press.
- Kadakas, L. 1997. Väärtused, normid, võõrdumine (seosed ja suhted). Konverentsi materjalid. Tallinna Pedagoogikaülikool.
- Kant, I. 1905. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Leipzig, Dürr'sche Buchhandlung.
- Kant, I. 1920. Kritik der praktischen Vernunft. Leipzig, Meiner.
- Kant, I. 1956. Kritik der Urteilskraft. Leipzig, Reclam.
- Kasdorf, H. & Müller, K. W. 1988. Bilanz und Plan: Mission an der Schwelle zum dritten Jahrtausend. Verlag der Liebenzeller Mission. Bad Liebenzell.
- Kidder, R. M. 1989. An agenda for the 21st century. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts. London, England.
- Kiik, K. 1999. Inimesed otsivad unustust. Luup 24/29.
- Kiili, M. 1995. Eesti murdealaste turvalisus ja seda mõjutavad tegurid. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Pedagoogika osakond.
- Kirchner, B. 1991. Dialektik und Ethik: Besser führen mit Fairness und Vertrauen. Wiesbaden: Gabler.
- Kürzdörfer, K. 1993. Erziehung und Verantwortung. Verlag Peter Lang. GmbH Frankfurt am Main
- Lefevr, V.A. 1990. "Nepostimaja" effektivnost matematiki v issledovanijah refleksi. Voprosõ filosofi nr.7 lk. 51-58.
- Lewis, C. 1992. Lihtsalt kristlus: Minu argumendid. Tallinn: Logos.
- Liimets, A. 1997. Lobisevast ja vaikivast inimesest.- Kooruke ja iva 2, lk.30.31.
- Loo, R. 1980. Characteristics of the Eysenck Personality Questionnaire lie scale and of extreme lie scores. Psychology: a Quarterly Journal of Human Behaviour, 17, 5-10.
- Luther, M. 1827. Dr Martin Luthers Werke: In einer das Bedürfniss der Zeit berücksichtigenden Auswahl. Hamburg: Perthes.
- Luther, M. 1988. Der kleine Katechismus mit Erklärung/ Dr Martin Luthers kleiner Katechismus. Hamburg.
- Nietzsche, F. 1993. Nõnda kõneles Zarathustra. Raamat kõigile ja eikellelegi. Tallinn: Olion.
- Niit, K. 1997. Keskkooli õpilased hindavad võimu, edu ja naudinguid.- Eesti Ekspress, 12.sept.
- Ogurtsov, A. 1987. Problemõ refleksi. Novosibirsk: Nauka, Sibirskoje otdelenije.
- Orn, J. 1998. Meie kasvatustegelikkuse väärtusest. Toim. Kuurme, Laherand. TPÜ Toimetised Humaniora A9. Tallinn.
- Peccei, A. 1985. Tselovetseskie katsestva. Moskva.

- Perfahl, J. 1994. Nietzsche- Lesebuch. Frankfurt/M-Berlin: Ullstein Verlag GmbH.
- Pisa, K. 1988. Schopenhauer- Der Philosoph des Pessimismus.
- Platon. 1920. Das Gastmahl. Leipzig: Spamerschen Buchdruckerei
- Popper, R. K. 1990. Auf der Suche nach einer besseren Welt. München: R. Piper GmbH Co. KG.
- Popper, R. K. 1996. Alles Leben ist Problemlösen. Über Erkenntnis, Geschichte und Politik. München
Zürich: R. Piper GmbH&Co. KG.
- Pöld, P. 1993. Üldine kasvatusõpetus. Tartu: Tartu Ülikool.
- Reininger, R. 1978. Einführung in die Probleme und Grundbegriffe der Philosophie. Auf Grund des
nachgelassenen Manuskripts hrsg. von Karl Nawratil. Wien.
- Rickert, H. 1928. Der Gegenstand der Erkenntnis. Einführung in die Transzendentalphilosophie.
Tübingen, Mohr.
- Rokeach, M. 1973. The nature of human values. New York: Free Press.
- Ross, J. 1991. Inimkond, biosfäär ja ökoloogiline katastroof. Eesti Kirik, 19(39).
- Rousseau, J. J. 1997. Emile/ Jean-Jacques Rousseau. Tallinn: Olion.
- Russell, B. 1932. Schlüssel zum Glück. Ein Versuch zu besserer Lebensgestaltung. Drei Masken Verlag
A.-G.
- Ruus, V. 1998. Eesti abiturientide väärtusteadvusest. Toim. Kuurme, Laherand. TPÜ Toimetised
Humaniora A9. Tallinn.
- Saarinen, E. Filosoofia ajalugu tipult tipule Sokratesest Marxini. Tallinn: Avita.
- Saarnit, J. 1995. Eesti noorte väärtushinnangud läbi aegade. Tallinn: Tartu Ülikooli sotsioloogia osakond.
- Salumaa, E. 1992. Filosoofia ajalugu. I Antiikfilosoofia. EELK Konsistooriumi kirjastus- ja infoosakond.
- Salumaa, E. 1993. Filosoofia ajalugu. II Keskaja filosoofia. EELK Konsistooriumi kirjastus- ja
infoosakond.
- Salumaa, E. 1997. Filosoofia ajalugu. IV Uusaja filosoofia II. EELK Konsistooriumi kirjastusosakond.
- Scheler, M. 1966. Der Formalismus in der Ethik und die materielle Wertethik. Neuer Versuch der
Grundlegung eines ethischen Personalismus. Bern-München. Francke cop.
- Schmidt, R. 1993. Immanuel Kant. Die drei Kritiken in ihrem Zusammenhang mit dem Gesamtwerk.
Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Schopenhauer, A. 1994. Elutarkus. Tallinn: Kupar.
- Schwartz, S. H. 1992. Universals in the continent and structure of value: theoretical advances and
empirical tests in 20 countries.
- Schweitzer, A. 1984. Kultuur ja eetika. Tallinn: Eesti Raamat.
- Scott, W. A. 1965. Values and organizations: A study of fraternities and sororities. Chicago: Rand

McNally.

- Spinoza, B. 1919. Ethik. Leipzig, Meiner.
- Subbotin, A. 1980. Bacon- suuri mõtlejaid. Tallinn: Eesti Raamat.
- Szakolczai, A. & Füstös, L. 1996. Value Systems in Axial Moments. A Comparative Analysis of 24 European Countries. European University Institute Badia Fiesolana.
- Zdarzil, T. 1992. Modernism ja postmodernism. Keel ja Kirjandus.
- Zinovjev, A. 1975. Zapad: fenomen zapadisma. Moskva.: Tsentropoligraf.
- Talts, L. 1998. Saavutusvajadus kui väärtus: algkooliõpilaste tulevikupüüdlused. Toim. Kuurme, Laherand. TPÜ Toimetised Humaniora A9. Tallinn.
- Talvik, M. 1994. Tallinna kooliõpilaste (vanuses 13-19 a.) maailmaprobleemide nägemus läbi usulise positsiooni prisma. Tallinn: TPÜ ÜTÜ medalikonkursitöö.
- Talvik, M. 1998. Valimi mahu määramine. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli andragoogika õppetool.
- Tiit, E.-M.&Viil, M. 1992. Andmeanalüüs personaalarvutil programmipaki Statgraphics abil. Statistikaprotseduurid. Tartu: TÜ trükkokoda.
- Tuulik, M. 1995. Valikuvabadus elada inimesena. Kasvamine ja kasvatus. Kasvatusfilosoofia. Tallinn.
- Türnpuu, L. 1995. Teaduskonverentsi ettekannete kogumik. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, lk. 58-63.
- Vahtmäe, J. 1997. Sotsiaaldemograafiliste ja isiksufaktorite mõju tavanoorte hoiakute representatsioonile puudeinimestest. Bakalaureusetöö. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.
- Valt, L. & Savisaar, E. 1983. Globaalprobleemid ja tulevikustsenaarium. Tallinn: Eesti Raamat.
- Verkasalo, M.&Daun, A&Niit, T. 1994. Universal values in Estonia, Finland and Sweden.
- Wittgenstein, L. 1993. Loeng eetikast.- Looming 8, lk.1089-1095.
- Witz, B. 1982. Demokritos. Suuri mõtlejaid. Tallinn: Eesti Raamat.
- Wundt, W. 1904. Einleitung in die Philosphie. Leipzig, Engelmann.

LISA (IVS KÜSIMUSTIK)

IVS

Küsimustik

Instruktsioon

Palun lugege järgnevad seisukohad läbi ja näidake igaühe puhul (tehes ristike sobivasse lahtrisse), kas see on omadus, mida te alati imetlete teiste inimeste juures või omadus, mis on Teile vastumeelne või oleneb olukorrast, kas te nimetatud omadust imetlete või mitte.

	Alati imetlen	Oleneb olukorrast	On vastumeelne
1. Omab suurt huvi rahvusvaheliste, rahvuslike ja kohalike sündmuste vastu			
2. On lahke inimeste vastu isegi siis, kui nad käituvad vastupidi tema ootustele			
3. Omab häid kombeid ja käitub seltskonnas õigesti			
4. Kaitseb oma grupi au, millal iganes seda kritiseeritakse alusetult			
5. Õpib hästi, et saada koolis häid hindeid			
6. On liigutustes graatsiline ja korrektne			
7. On lugupeetud auväärsete inimeste poolt			
8. Ei tüssa mitte kunagi ega sekku ebaausatesse afääridesse isegi mitte sõbra heaks			
9. On oma religioosuses usus siiras			
10. Valitseb ennast			
11. Oskab luua ilusaid ja kunstipäraseid objekte			
12. Ütleb otsekohe ja avameelselt välja, mis talle meeldib, mis mitte			
13. Omab sügavat intellektuaalset uudishimu			
14. Aitab tunda end turvaliselt, isegi nendel, kes talle ei meeldi			
15. Riietub ja käitub viisil, mis on olukorrale kohane			
16. Töötab kõvasti selle heaks, et parandada oma grupi prestiiži ja staatust			
17. Töötab kõvasti, et saada tunnustust akadeemilises ringkonnas			
18. Hoolitseb hästi oma füüsilise tervise eest, nii et on alati terve			
19. Saab tunnustust oma saavutuste eest			
20. Räägib alati tõtt, isegi siis, kui see haavab teda ennast või kedagi teist			
21. Elab alati oma usutavatele vastavalt ka igapäevases elus			
22. Vastab vihale leebusega			
23. Arendab asjade tegemisel uusi ja erinevaid meetodeid			
24. Mõtleb ja tegutseb vabalt ilma ühiskondlike piiranguid arvestamata			
25. Arendab kunstimaitset muusika, draama, kirjanduse ja balletti kaudu			
26. Aitab teistel inimestel saavutada oma eesmärgid ka siis, kui see võib segada tema enda plaane			
27. On võimeline inimestega koostööd tegema			
28. Aitab organiseerida grupi tegevust			
29. Püüab grupis saavutada kõige kõrgemat keskmist hinnet			
30. Tuleb hästi toime teatud spordialadega			
31. On positsioonil, mis võimaldab juhtida ja suunata teiste elusid			
32. Ei valeta mitte kunagi, isegi mitte selleks, et teha olukorda mugavamaks			

33.	Külastab alati regulaarselt ja ustavalt jumalateenistusi			
34.	Ei kaota kunagi kannatust, mis ka põhjus poleks			
35.	Leiab pidevalt uusi elukäsitluse võimalusi			
36.	On sõltumatu, originaalne, teisitimõtleja, teistest erinev			
37.	Omab teaduslikku huvi kõikide asjade vastu			
38.	“Pöörab ette teise põse” ja andestab teistele, kui nad on talle haiget teinud			
39.	On kõikides olukordades tasakaalukas, suuremeelne ja veetlev			
40.	Suhtub oma grupi laimamisse kui isiklikku laimamisse			
41.	Õpib pidevalt, et saada kõrgelt haritud inimeseks			
42.	Arendab füüsilist jõudu ja nobedust			
43.	Omab võimet teisi juhtida			
44.	Aitab lähedasel sõbral kitsikusest välja tulla, kuigi see nõuab teatud määral tõe väänamist			
45.	Väljendab Piiblis keelatud füüsilisi mõnuseid			
46.	Ei väljenda viha, kuigi selleks on põhjust			
47.	Leiutab lõbu pärast uusi seadeldisi			
48.	Kohandub mistahes olukorra nõuetele ja teeb seda, mida temalt oodatakse			
49.	On intellektuaalne			
50.	Oskab läbi saada igat liiki inimestega, kas nad seda väärivad või mitte			
51.	Varjab kõrvalseisjate eest grupis esinevaid ebameeldivusi ja lahkavumusi			
52.	Muudab oma keha kauniks, et teised teda imetleksid			
53.	Näitab üles tõelisi juhtimisoskusi			
54.	Julgustab teisi käima jumalateenistustel ja elama religioosset elu			
55.	On inimestega alati kannatlik			
56.	Loob ilusaid asju teiste rõõmuks			
57.	Töötab ja elab teiste inimestega harmooniliselt koos			
58.	On grupis see isik, kes on kõige populaarsem vastassoo esindajate hulgas			
59.	Teeb kõik selle heaks, et oma grupi prestiiži üles ehitada			
60.	Pühendab kogu oma energia uute teooriate arendamiseks			

SUGU: VANUS:

LÕPETATUD ÕPPEASUTUSE NIMETUS JA LÕPETAMISE AASTA:

KAS TÖÖTATE ÕPINGUTE KÕRVALT (kui jah, siis kellena)?

Palun määrake oma suhtumine religiooni ja tõmmake ring ümber sellele numbrile, mis vastab Teie usulisele positsioonile:

1. sügavalt usklik
2. usklik
3. kahtlen, kuid kaldun usu poole
4. kahtlen usus, ei usklik ega mitteusklik
5. kahtlen, kaldun mitte uskuma
6. mitteusklik
7. sügavalt mitteusklik, ateist

TÄNAME TEID!